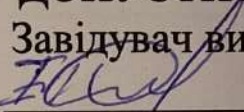

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
 Ніна РЖЕВСЬКА
« ___ » _____ 2022 р.

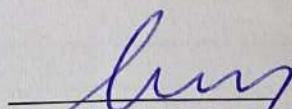
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ
«МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ»

**Тема: «НОВА ГЕОСТРАТЕГІЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ЄВРОПІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ»**

Виконавець: здобувач вищої освіти 2 курсу, 208 М групи, Семенуха Віктор
Олексійович

Керівник: д. політ. наук, доц., завідувач кафедри міжнародних відносин
інформації та регіональних студій Ржевська Ніна Федорівна

Нормоконтролер

Олексій МЕНДРІН

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ГЕОСТРАТЕГІЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ХХ СТ.	6
1.1. Зовнішня політика Великої Британії в першій половині ХХ століття.	6
1.2. Політика Великої Британії у другій половині ХХ століття.	21
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ХХІ СТ.	35
2.1. Велика Британія як провідний актор сучасної системи міжнародних відносин.	35
2.2. Характеристика зовнішньої політики Великобританії у ХХІ столітті.	40
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАГРОЗИ РОЗВИТКУ ГЕОСТРАТЕГІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА НАСТУПНІ 10 РОКІВ	47
3.1. Аналіз нової зовнішньополітичної стратегії, що закріплена за доктринальним документом: «Global Britain in a Competitive Age».....	47
3.2. Виклики перед «Global Britain» до 2030-го року та відповіді на них.....	55
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон

ЄПБО – Європейська політика безпеки та оборони

ЄС – Європейський союз

МЗС – Міністерство закордонних справ

НАТО – Північноатлантичний альянс (англ. North Atlantic Treaty Organization – NATO)

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

СЗБП – Спільна зовнішня та безпекова політика

СПБО – Спільна політика безпеки та оборони

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що досліджувані події відбуваються тут і зараз, ми кожного дня спостерігаємо за їхнім перебігом, але ґрунтовні прогнози щодо майбутнього досі відсутні. У 2022 році сфера європейської політики стала не менш важливою ніж тихоокеанська. Загроза з боку Росії – реальна та не обмежується лише прямою агресією проти України. Велика Британія виступає в якості європейського лідера, ціль якого – створення нової, якісно кращої, системи безпеки ніж та, що не змогла попередити та зупинити повномасштабну війну в середині Європи, яку можна порівняти лише з Другою світовою війною. Тому дослідження та аналіз існуючих планів Сполученого Королівства, їх перспектив, що, в свою чергу, безпосередньо вплинуть на майбутнє і України – є актуальними. На сьогоднішній день напрям майбутньої політики Великої Британії у Європі залишається малодослідженим.

Велика Британія впродовж своєї історії неодноразово виступала вагомим гравцем європейської та світової політики. Досягши піку своєї могутності у ХІХ та початку ХХ століття – вона володіла третиною світу. Після закінчення Другої світової війни і з початком деколонізації Сполучене Королівство почало втрачати свій вплив на світову політику та перейшло до внутрішньо європейської політичної сфери.

Після початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року Велика Британія отримала шанс на відновлення свого впливу і стала рішуче діяти на підтримку України, вибудовуючи імідж непохитного, сміливого лідера Європи. Уряд Бориса Джонсона взяв чіткий курс на зміцнення британської геополітичної позиції, проявляючи себе рішуче, сміливо, надаючи реальну допомогу Україні, не боячись засуджувати і різко висловлюватись у бік Росії. Саме ця рішучість та непохитність Британії на фоні в'ялої та заляканої політики Франції та Німеччини – дуже яскраво виділяла Сполучене Королівство. Наступниця Джонсона – Ліз Трасс бажає продовжити його починання та

продовжувати чинити спротив таким як Путін, побудувати нову архітектуру безпеки у Європі і взяти безпосередню участь у боротьбі з новими викликами.

Мета дослідження полягає в аналізі та наданню оцінки новій європейській геостратегії Великої Британії, визначенні перспектив її розвитку та загроз у найближчі десять років.

Досягненню означеної мети сприятиме вирішення наступних дослідницьких завдань:

- встановлення особливостей британської геополітики та геостратегії у ХХ столітті;
- розкриття суті геостратегії Великої Британії у ХХІ столітті та визначення її особливостей;
- визначення перспектив розвитку геостратегії Великої Британії та можливих загроз в найближчому десятилітті.

Об'єкт дослідження – оновлена європейська геостратегія Великої Британії.

Предмет – сучасний стан та перспективи розвитку європейської геостратегії Великої Британії.

Методи дослідження. У роботі було використано системний та історичний методи. При дослідженні чинників формування нової геостратегії Британії використовувалися системний та нормативний метод. У свою чергу, історичний, порівняльний та структурно-функціональний методи використовувалися при аналізі чинників політики Британії в межах ЄС та НАТО. Окрім усього, в роботі над фактичним матеріалом та документами використано методики аналізу документів, інтерпретації фактів та зіставлення.

Апробація результатів дослідження. Зміст і результати дослідження висвітлювалися у виступі на Х Всесвітній конгрес «Авіація в ХХІ столітті» – «Безпека в авіації та космічні технології» (Київ, 2022) та на міжнародній науково-практичній конференції «Політ. Сучасні проблеми науки» (Київ, 2021).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних інформаційних джерел.

РОЗДІЛ 1. ГЕОСТРАТЕГІЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ХХ СТ.

1.1. Зовнішня політика Великої Британії в першій половині ХХ століття

На початку ХХ ст. Велика Британія продовжувала залишатися однією з наймогутніших в економічному відношенні країн і однією з найбагатших країн світу. У 1900 р. вона виробила 9,1 млн. тон чавуну, 6 млн. тон заліза та сталі та видобула 228 млн. тон кам'яного вугілля. До 1914 р. всі ці показники ще більше зросли: виробництво чавуну – на 14%, заліза та сталі – приблизно на 30% та кам'яного вугілля – більш ніж на 22% [1].

В галузі суднобудування Англія впевнено утримувала свою світову першість. До початку Першої Світової війни вона побудувала судна загальною водотоннажністю 1,932 тис. тон – у сім разів більше, ніж у США – найбільшій морській державі. Взагалі ж, британські морські судна мали в своєму розпорядженні приблизно 50% всього світового тоннажу.

Досить сильними були торгові та фінансові позиції Англії. В основному, Англія експортувала готові товари (вони становили перед війною приблизно 70% англійського експорту. Ввозила Англія переважно продукти харчування, що становили до 1914 до 70% імпорту). Лондон був міжнародним фінансовим центром, а фунт стерлінгів був світовою розрахунковою одиницею. Добре налагодженою була також кредитна справа – наприклад: англійська фірма «Ллойд» була найбільшою у світі компанією із страхування у сфері морського судноплавства. Але на початок ХХ ст. все сильніше і виразніше вимальовувалися слабкості англійської економіки. За темпами промислового виробництва Англія почала відставати від Німеччини та США. Якщо 1850–1870 гг. з виробництва чавуну, видобутку вугілля та виготовлення бавовняних тканин Англія давала близько половини всього світового виробництва, то до 1900 р. Англія виробляла лише 22,1% чавуну, 29,7% світового видобутку вугілля, 28,5% світового споживання бавовни. Частка Англії у світовій економіці за цими найважливішими показниками продовжувала швидко скорочуватися й у наступні роки [2].

У 1897 р. самолюбству англійців було завдано жорстокого удару: німецький пасажирський корабель перетнув Атлантику швидше, ніж англійські судна. Традиційний приз «Блакитна стрічка» від англійців перейшов до німців.

У нових галузях промисловості (хімічному виробництві та електротехніці) за темпами розвитку Англія також помітно відставала від Німеччини та США.

Англійські консули, комерсанти та приватні особи у своїх повідомленнях із тривогою констатували вже у 80-ті роки ХІХ ст., що, хоча, німецькі товари гірші за англійські, але вони значно дешевші. До того ж німці надають оптовим покупцям пільгові довгострокові кредити.

Серед основних причин відставання англійської економіки від німецької та американської економік можна назвати такі:

– технічна база більшості англійських підприємств була старою. У країні діяло кілька тисяч текстильних фабрик із технікою середини минулого століття та з незначними оборотними засобами. Технічні досягнення у промисловому виробництві або зовсім не впроваджувалися або впроваджувалися дуже повільно.

– вивезення капіталів зарубіжних країн у величезних масштабах. Англія займала з вивезення капіталів перше місце світі, і до 1910 р. англійські буржуа помістили за кордоном 3,7 млрд. ф. ст. (Франція – лише 1,8 млрд., Німеччина – 1 млрд. ф. ст.). Вивезений за кордон капітал приносив величезні доходи - прибутки англійських капіталістів склали суму в 176 млн. ф. ст., тоді як вся зовнішня торгівля Англії давала лише 33 млн. ф. ст. У той же час дедалі менше коштів вкладалося у розвиток власного виробництва [3].

– великі гроші витрачалися мимоволі – розкіш, забави, такі як кінські стрибки та полювання поглинали значні суми грошей. Наприклад, тільки для полювання на лисицю в Англії було 200 тис. коней, на яких витрачалося 8 млн. ф. ст. на рік; великі території пасовищ та орних земель відводилися під мисливські угіддя.

– фрітредерська торгівля, яка уповільнювала зростання британських монополій, оскільки через неї не можна було різко збільшити ціни на внутрішньому ринку, бо вільне вивезення з-за кордону негайно знищувало різницю у ціні [4].

До початку ХХ століття Великобританія мала величезну колоніальну імперією 33 млн. км² з населенням 370 млн. чоловік.

З настанням імперіалістичної епохи, британська монополістична буржуазія посилила придушення та експлуатацію населення колоній, що виявилось у застосуванні рабської праці, прагненні консервувати найбільш відсталі форми побуту та економіки колоній. Англійський колоніалізм тим самим затримував економічний розвиток колоній.

Економічна могутність Англії спиралася на величезні колоніальні володіння – ідеальний ринок збуту та джерело сировини для британської промисловості. Сюди ж вивозилася приблизно половина англійського капіталу.

Панування фінансового капіталу, що намітилося на початок ХХ століття, призвело до крайнього загострення соціальних суперечностей та кризи буржуазної демократії, що знайшла відображення в падінні ролі та впливу англійського парламенту. Парламент перетворився на простий клуб, де вимовлялися промови.

Основним змістом політичного життя країни була боротьба між традиційними партіями лібералів та консерваторів. Після поразки лібералів на парламентських виборах 1895 р. протягом десяти років у влади знаходилися консервативні кабінети Р. Солсбері та А. Бальфура [5].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Великобританія була найбільшою колоніальною державою, володіння якої розташовувалися в Африці, Азії, Америці, Австралії та Європі.

В той же час між провідними західноєвропейськими державами посилювалася боротьба за переділ колоній, у якій Великобританія взяла найактивнішу участь.

Прагнення Німеччини та Японії, що вступили на шлях капіталістичного розвитку значно пізніше Англії та Франції, витіснити їх зі світових ринків, сприяло поступовій відмові британських правлячих кіл від проведення курсу «блискучої ізоляції», що проводилася кабінетом лорда Солсбері, що, своєю чергою, призводило до ще більшого посилення протиріч між Великобританією та іншими найбільшими європейськими державами. При цьому традиційне англо-французьке торгове і колоніальне суперництво, не відігравало тієї, значної ролі у системі міжнародних

відносин, як у XVIII–XIX ст. Основним протиріччям передвоєнної світової історії було протиріччя між англійським та німецьким імперіалізмом [6].

Суперництво, що посилювалося, з Німеччиною на морях, в ході якого були прийняті три програми переозброєння німецького флоту в 1898, 1900 та 1905 рр., викликало паніку в Англії. У зв'язку з цим, основним завданням британського уряду в галузі зовнішньої та колоніальної політики стало недопущення посилення німецького впливу в європейській політиці та прагнення до зміцнення англійських позицій у колоніальному світі. Вся політика англійського імперіалізму в цей період полягала в тому, щоб паралізувати рух Німеччини на Сході. Але призупинити цей рух економічним шляхом Англія була вже безсила. Єдиним засобом залишалася війна.

У серпні 1908 р. відбулися переговори між англійським королем Едуардом VII та німецьким імператором Вільгельмом II, у ході яких останній зажадав від Англії розриву союзу з Росією та Францією замість часткового скорочення німецьких морських озброєнь. Розуміючи, що висунуті вимоги є для Англії неприйнятними, британський монарх заявив, що його країна готова будувати «по два кораблі за кожен німецький» [7].

Остаточне оформлення у Європі двох військово-політичних блоків сприяло зростанню конфронтації між найбільшими європейськими державами, що відбилася у гострих міжнародних кризах, що виникли напередодні Першої світової війни у різних регіонах, і які, безумовно, торкалися інтересів Великобританії.

У липні 1914 р. у Великобританії вибухнула чергова урядова криза, пов'язана з обговоренням питання про необхідність Англії пов'язувати себе зобов'язаннями вступити у війну відразу після її початку. Справа в тому, що в уряді Г. Асквіта було чимало прихильників нейтралітету у майбутній війні. Серед них були впливові політики, такі як Саймон, Бернс, Мак Кенн. Сумнів щодо необхідності негайного вступу Англії у військовий конфлікт висловив також і Девід Ллойд Джордж. У той же час англійські промисловці та лідери Консервативної партії Бонар Лоу та лорд Ленсдаун заявили про те, що спроба Англії зберегти нейтралітет справить вкрай небезпечне враження на союзників і назавжди знищить провідну роль Англії в

міжнародній політиці. Побоюючись конфлікту з великими промисловцями та фінансистами, група Ллойд Джорджа також заявила про приєднання до прихильників негайного вступу у війну [8].

2 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Бельгії. Бельгійський уряд звернувся по допомогу до Великобританії. Зважаючи на те, що «значення бельгійського узбережжя для безпеки Англії здавна відоме кожному англійцю», питання про вступ Великобританії у війну залишалось лише питанням часу.

4 серпня 1914 р. англійський уряд в ультимативній формі вимагало від Німеччини відмови від домагань на бельгійські території, і, отримавши відмову, оголосило Німеччині війну.

Вступ Англії до Першої світової війни тягнув за собою участь у ній усієї Британської імперії. Британські домініони – Канада, Австралія, Нова Зеландія та Південно-Африканський Союз заявили про свою готовність брати участь у війні на боці країн Антанти [9].

23 серпня 1914 р. у війну проти Німеччини вступила Японія. Однак її участь у війні у союзі з Антантою викликало стриману реакцію в Лондоні, тому що англійській дипломатії було ясно, що Японія використовує війну у Європі лише у тому, щоб зміцнити свої імперіалістичні позиції Далекому Сході.

5 листопада 1914 р. Англія вступила у війну проти Туреччини. Слідом за цим було закриття Туреччиною Чорноморських проток Босфор і Дарданелли для торгових і військових судів країн Антанти, що завдавало істотних збитків англійській торгівлі та обмежувало її повідомлення з Росією лише Архангельським портом [10].

Після вступу у війну на боці потрібного союзу Туреччини, британські війська змушені були розпочати військові дії у Месопотамії (сучасна територія Іраку), оскільки нафтові родовища у районі Перської затоки були основним джерелом постачання Англії нафти. Одночасно англійські війська брали участь у бойових діях проти турецької армії у районі Суецького каналу.

Здобувши перемогу у Першій світовій війні, Англія домоглася послаблення позицій свого головного торгового та військового суперника – Німецької імперії:

більшість німецьких колоній в Африці та басейні Тихого океану, а також турецькі володіння на Близькому Сході були окуповані англійськими військами. У зв'язку з цим, основним завданням, що стояло перед англійськими дипломатами в процесі обговорення питань про формування повоєнної моделі світу було визнання офіційного права на передачу Великобританії значної частини німецьких колоній та німецького військового флоту, а також недопущення надмірного посилення французького впливу в Європі. Саме ці завдання потрібно було вирішити англійській делегації, яку очолював глава британського кабінету 56-річний Девід Ллойд Джордж і міністр закордонних справ Артур Бальфур, під час роботи Паризької мирної конференції у січні-червні 1919 р. На конференції своїх представників також мали деякі британські домініони - Австралія, Канада, ПАС, Нова Зеландія та Індія. Незадовго до початку конференції на нараді членів англійського уряду та делегацію Австралії, Нової Зеландії та Південно-Африканського союзу, Ллойд Джордж домовився з ними про координацію дій під час обговорення питання про колонії, маючи намір «по можливості не випускати з рук жодну із захоплених земель» [11].

Ллойд Джордж висловився проти передачі територій з німецьким населенням Польщі, Франції та іншим державам, заявив про доцільність залишити Рейнську область у складі Німеччини як демілітаризовану зону, передавши натомість Франції Ельзас та Лотарингію. Крім того, голова британського кабінету виступив з ініціативою роззброєння не лише німецької, а й півтора мільйонної французької армій, при цьому Великобританія та США, на його думку, мали взяти на себе гарантії надання військової допомоги Франції у разі початку чергового франко-німецького конфлікту. Реалізація такого плану мирного врегулювання, безумовно сприяла б посиленню англійського впливу в Європі, і надавала Великій Британії чудову можливість зберігати його протягом тривалого часу майстерно маневруючи між інтересами Франції та Німеччини. Проте така позиція британського керівництва не влаштувала Францію. Прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо категорично відкинув «англійський план повоєнного врегулювання», заявивши, що він відповідає лише інтересам Великобританії та США, але не Франції [12].

Тим не менш, багато в чому завдяки вмілій дипломатичній грі британського прем'єра йому вдалося домогтися вирішення багатьох спірних питань міжнародної політики на користь Великобританії. За умовами підписаного 28 червня 1919 р. Версальського мирного договору, попри опір з боку Франції, Англія домоглася збереження Німеччини як самостійної держави під контролем міжнародної організації Ліги Націй. Крім того, більша частина німецького військового флоту та близько 22% всіх репараційних виплат, які мала виплатити союзникам Німеччина, припадали на частку Англії. Представники британської делегації спільно з американськими дипломатами брали участь у розробці програми та статуту Ліги Націй. У підсумку Великобританія посіла разом із Францією ключові позиції в цій міжнародній організації, отримавши право вирішального голосу під час обговорення найважливіших проблем європейської політики.

На користь Великобританії було вирішено і колоніальне питання: Сполучене Королівство отримало мандати на управління здебільшого німецьких колоній у Східній Африці, Камеруні, Конго, частиною земель колишньої Османської імперії на Близькому та Середньому Сході, Іраком, Трансіорданією та Палестиною [13].

В галузі зовнішньої політики, 1930-х років, консервативні кабінети змушені були набагато більшу увагу, порівняно з попереднім періодом, приділяти європейським проблемам. Великобританія продовжувала дотримуватися наміченого ще під час Локарнської конференції 1925 р. курсу, демонструючи готовність йти шляхом компромісу з Німеччиною. У червні 1935 р. було підписано англо-німецьку морську угоду, за якою Німеччина отримувала право будівництва військового флоту, що дорівнює 35% тоннажу англійського. Двома місяцями раніше англійська делегація на міжнародній конференції у Стрезі у квітні 1935 р. відмовилася підтримати вимоги Франції відносно застосування щодо Німеччини санкцій у разі відмови нею виконувати умови Версальського та інших, пов'язаних з ним, міжнародних договорів. Завдяки невтручанню Великобританії в Італо-абіссинський конфлікт. У 1936 р. німецькі війська окупували Рейнську область, грубо порушивши тим самим умови Версальського мирного договору та Локарнських угод. У відповідь на вимогу з боку Франції та СРСР засудити дії Німеччини, визнавши її

агресором, представник Великобританії в Лізі Націй заявив про те, що дії німецьких військ у Рейнській області зумовлені з боку Німеччини необхідністю «відновлення своїх суверенних прав» та висловився проти застосування до Німеччини економічних та інших санкцій [14].

Після приходу до влади у Великій Британії уряду Н. Чемберлена -політика умиротворення та потурання фашизму в Європі значно активізувалася. Апогеєм «політики умиротворення» стало підписання Мюнхенської угоди у 1938 р. про передачу Німеччині Судетської області Чехословаччини під приводом того, що на цій території проживають етнічні німці. У підготовці Мюнхенської угоди, доповненого у вересні 1938 р. британсько-німецькою декларацією, що була сутнісно пактом про ненапад, провідна роль належала Чемберлену. Через тиждень після закінчення Мюнхенської конференції Гітлер, порушуючи всі досягнуті раніше угоди, наказав про підготовку плану захоплення Чехословаччини.

Нацистський фюрер практично не сумнівався, що захоплення Чехословаччини не викличе протесту як з боку Франції, так і з боку Великобританії. «У Великобританії та Франції – заявив він, – немає видатних діячів. Ми маємо справу з посередностями. Люди, яких я бачив у Мюнхені, не здатні розпочати світову війну». 15 березня 1938 р. Німеччина захопила Чехословаччину, що наочно продемонструвало прорахунки головного архітектора «політики умиротворення» прем'єра Чемберлена. Розрив Німеччиною Мюнхенських угод сприяв збільшенню в середині англійської громадськості противників «політики умиротворення» Ліберали та лейбористи у палаті громад виступили проти ратифікації Мюнхенських угод [15].

Зміна співвідношення сил у Європі на користь Німеччини, а також зростаюча критика зовнішньополітичної стратегії уряду з боку парламентської опозиції поставили Н. Чемберлена перед необхідністю зміни зовнішньополітичного курсу, що ним проводиться, і пошуку шляхів створення системи колективної безпеки, здатної протистояти німецькій агресії у Європі. У березні 1939 р. Великобританія та Франція оголосила про надання гарантій військової допомоги Бельгії, Голландії,

Швейцарії та Польщі. 27 квітня 1939 р. Чемберлен оголосив про введення в Англії загальної військової повинності.

Укладання союзу між СРСР та нацистською Німеччиною стало повною несподіванкою для англійських дипломатів. Разом з тим, аж до самого початку Другої світової війни уряд Чемберлена продовжував переговори з Німеччиною з метою укладання двосторонньої, а згодом чотиристоронньої угоди за участю Великобританії, Франції, Німеччини та Італії. Одночасно з продовженням англо-німецьких переговорів уряд Н. Чемберлена розуміє, що наступним об'єктом німецької експансії, швидше за все, стане польська держава, 25 серпня 1939 р. підписує угоду про надання військової допомоги Польщі у разі нападу Німеччини. На той час верховне командування вермахту закінчило розробку плану «Вайс», який передбачав окупацію польських територій протягом кількох тижнів [16].

1 вересня 1939 р. німецькі війська перетнули німецько-польський кордон та вторглися на територію Польщі. Великобританія, що виступала разом із Францією, гарантом незалежності польської держави звернулася до німецького уряду з вимогою негайно вивести війська з окупованих польських територій та розпочати мирні переговори. Одночасно М. Чемберлен звернувся до Муссоліні із пропозицією виступити посередником у переговорах між Німеччиною, Польщею, Англією та Францією. Спроба Муссоліні переконати Гітлера обмежитися передачею Німеччини Данцига з прилеглою територією та припинити подальше просування німецьких військ углиб польських земель не увінчалася успіхом [17].

Відмова німецького уряду виконати англо-французькі вимоги була розцінена англійським кабінетом як підстава для оголошення війни Німеччині. 3 вересня 1939 р. англійський уряд офіційно заявив про те, що Великобританія перебуває у стані війни з Німеччиною. Одночасно з Англією у війну вступили її домініони - Австралія, Нова Зеландія, Індія, Південно-Африканський Союз та Канада. Разом з тим, з осені 1939 р. до весни 1940 р. ні Великобританія, ні Франція практично не вели активні військові дії проти Німеччини. У свою чергу Німеччина, яка прагнула не допустити початку повномасштабних бойових дій на Західному фронті до остаточного розгрому Польщі, також не проводила активні військові операції проти

англійців. Більше того, 19 вересня 1939 р. Гітлер виступив із офіційною заявою у тому, що він не має наміру воювати проти Англії. Вважаючи війну, що почалася, «прикрим непорозумінням», англійські правлячі кола протягом осені–зими 1939 р.р. продовжили робити спроби домогтися вирішення німецько-польського конфлікту «мирним шляхом», заявляючи про готовність визнати право Німеччини на значну частину захоплених нею польських територій за збереження невеликої «формально незалежної» польської держави. Усвідомлюючи серйозну небезпеку, що виходила з агресивних дій Німеччини, англійські політики прагнули спрямувати німецьку експансію на Схід, розраховуючи, що у разі початку збройного конфлікту між Німеччиною та СРСР, вермахт виявиться не в змозі вести війну на два фронти (проти Англії та Франції на заході та проти Радянського Союзу на сході). Таким чином, військова загроза з боку Німеччини для Англії буде мінімізована [18].

Поруч із безпосередньою участю у радянсько-фінському конфлікті, Великобританія робить спроби створити антирадянський фронт на Півдні. З цією метою 19 жовтня 1939 р. між Англією, Францією та Туреччиною було підписано договір про взаємодопомогу, згідно з яким Туреччина брала на себе зобов'язання надати військову допомогу Англії та Франції у разі початку збройного конфлікту у зоні Середземного моря. У березні 1940 р. було розроблено спільний англо-французький план проведення військових операцій проти СРСР на Балканах та на Близькому Сході. Реалізації цих планів англійських правлячих кіл завадила лише загроза наступу військ вермахту у Європі проти англійської і французької армій.

7 березня 1940 р. Гітлер підписав план операції «Везерюбунг», який передбачав захоплення Німеччиною Данії та Норвегії. На початку квітня 1940 року протягом кількох днів німецький вермахт окупував територію Данського королівства, продовживши наступ на Норвегію, що створювало безпосередню загрозу Англії. Військові операції Німеччини в Норвегії змусили керівництво Великобританії розпочати активні бойові дії проти Німеччини з метою збереження контролю за норвезькими територіальними водами. Спроби з боку Англії та Франції зупинити Наступ німецьких військ у Норвегії, однак, не увінчалися успіхом. У зв'язку з німецьким наступом, що почався 10 травня 1940 р., у Бельгії виникла

безпосередня загроза військового вторгнення вермахту на французьку територію. На початку червня 1940 р. почалася евакуація англійських військ з Норвегії, а 10 червня 1940 р. норвезька армія капітулювала.

Військові прорахунки уряду Н. Чемберлена, посилення соціально-економічної кризи, пов'язаної зі зростанням військових витрат, погіршення матеріального становища значної частини населення спричинило відставку консервативного кабінету Н. Чемберлена. 10 травня 1940 р. пост прем'єр-міністра зайняв лідер консерваторів Уїнстон Черчилль.

У складі нового уряду У. Черчилль одночасно обійняв посаду глави кабінету та міністра оборони. А. Іден був призначений військовим міністром, лорд В. Галіфакс – міністром закордонних справ. За складом новий уряд був коаліційним: до нього увійшли представники всіх основних політичних партій – консерваторів, лібералів та лейбористів [19].

Окупація Франції та вступ у війну на стороні Німеччини фашистської Італії у червні 1940 р. призвело до того, що в Англії залишилося мало союзників у Європі. Водночас британський уряд відмовився від пропозиції Гітлера укласти мир. У. Черчилль заявив, що Великобританія продовжуватиме війну і її головним завданням є пошук союзників для продовження боротьби з нацистською Німеччиною. Про це, зокрема, йшлося у радіозверненні до нації міністра закордонних справ лорда Галіфакса 22 червня 1940 р.

Активізація бойових дій, у яких брала участь англійська армія та військово-морський флот, створило необхідність остаточного переведення англійської економіки на військовий лад. 22 червня 1940 р. англійський парламент ухвалив закон «Про надзвичайні повноваження», що надає уряду право повного розпорядження державною та приватною власністю громадян, а також розподілу робочої сили з відповідністю до потреб військової промисловості [20].

Вторгнення Німеччини на територію Радянського Союзу 22 червня 1941 р. значною мірою змінило міжнародне становище Великобританії. Гітлер заявив про те, що Німеччина зможе розпочати широкомасштабний наступ на Англію лише

після остаточної перемоги на Східному фронті, що мінімізувало безпосередню загрозу окупації англійських територій.

Вступ СРСР у війну з гітлерівською Німеччиною створювало об'єктивні умови для формування антигітлерівської коаліції за участю США, Великобританії та СРСР, а англійська правляча еліта поступово приходить до усвідомлення необхідності переходу у відносинах із Радянським Союзом від політики конфронтації до політики співробітництва. Наприкінці липня 1941 р. між СРСР та Великобританією почалися переговори з питань військово-економічного співробітництва, що завершилися підписанням 12 липня 1941 р. «Угоди між урядами Великобританії та СРСР про спільні дії у війні проти Німеччини», згідно якому обидві сторони зобов'язалися не вести переговорів і не укладати сепаратного миру із супротивником. Крім того, Англія надала СРСР позику в розмірі 10 млн. фунтів стерлінгів на досить вигідних умовах. Англійський уряд також виступив посередником на переговорах між Радянським Союзом і польським емігрантським урядом про організацію, що проходили в Лондоні в липні 1941 р. спільних військових операцій проти вермахту на території Польщі та, нині, західних радянських земель. 6 грудня 1941 р. Великобританія оголосила війну союзникам Німеччини – Угорщині, Румунії та Фінляндії, що також сприяло суттєвому зміцненню англо-радянських відносин. І, нарешті, 27 червня 1942 р. між урядами СРСР та Великобританії було підписано угоду про постачання озброєння та продовольства з Великобританії для радянської армії за системою ленд-ліз [21].

Одночасно з налагодженням торговельного та військового співробітництва з СРСР, уряд У. Черчилля продовжує реалізацію планів зближення із США. 14 серпня 1941 р. Ф. Рузвельт та У. Черчилль підписали спільну декларацію, що отримала назву «Атлантична хартія», в якій проголошувалися права народів на самовизначення, повагу до територіальної цілісності та незалежності держав, надання рівного всім країнам доступу до ринків збуту та сировини. У липні 1941 р. У. Черчиллем і Ф. Рузвельтом спільно з головами військових відомств Великобританії та США розпочалося обговорення питання про відкриття другого фронту в Європі, на чому наполягав радянський уряд.

Значну роль у зміцненні англо-американських відносин зіграло загострення ситуації на Далекому Сході й у басейні Тихого океану, де Японія посилено готувалася до війни проти Англії та США. 7 грудня 1941 р. японська авіація здійснила наліт на американську військову базу Перл-Харбор, розташовану на Гавайських островах. Наступного дня (8 грудня 1941 р.) Великобританія та США оголосили війну Японії, а 1 січня 1942 р. відбулося підписання, розробленого У. Черчиллем та Ф. Рузвельтом «Декларації 26 держав, які ведуть боротьбу з Німеччиною та її союзниками», які у документі іменувались – «об'єднаними націями» [22].

У червні 1942 р. У. Черчилль прибув до Вашингтона для продовження початих у грудні 1941 р. переговорів про початок спільних військових операцій англо-американських військ проти Німеччини та її союзників. Посилаючись на те, що економіка Англії ослаблена, а значна частина промислово розвинених районів країни зруйнована через бомбардування люфтваффе англійських міст влітку-восени 1940 р., глава британського кабінету заявив про неможливість проведення англійською армією великих військових операцій у Європі 1942 р. У той самий час У. Черчилль наполягав на негайній висадці військ союзників у Північно-Західній Африці. Рузвельт, незважаючи на опір з боку армійського керівництва та американського Конгресу, підтримав пропозицію У. Черчилля, розраховуючи, на те що, розпочавши військові дії у Північній Африці, США, цим, зможуть зміцнити свої позиції у цьому регіоні. Запропонований У. Черчиллем план «Джимнаст» передбачав висадку десанту англо-американських військ у Марокко, у районі Касабланки. Одночасно планувався наступ англійських військ у Єгипті, успіх якого забезпечив би поєднання англо-американських військ у районі Тунісу [23].

У другій половині 1942 р. – першій половині 1943 р. британські війська брали активну участь у бойових діях у Північній Африці проти італо-німецьких військ генерала Роммеля. У березні 1943 р. відбулася висадка англо-американського десанту в Тунісі, внаслідок якої до середини травня 1943 р. боронячі Туніс італо-німецькі частини капітулювали. Багато в чому завдяки вдалим діям англійських

військ на півночі Єгипту під Ель-Аламейном 23 жовтня 1943 р. корпус Роммеля почав відступ на захід [24].

Не менш значущими були зусилля Великобританії, спрямовані на розширення складу антигітлерівської коаліції, насамперед за рахунок приєднання до неї Туреччини. Наприкінці січня 1943 р. У. Черчилль прибув в Адан для зустрічі із президентом Туреччини Іненю. У ході переговорів між англійським прем'єром і турецьким президентом було досягнуто згоди про надання США та Великобританією військової та фінансової допомоги Туреччині і вступ її у війну на стороні держав антифашистського блоку. При цьому У. Черчилль підтвердив гарантії участі Туреччини у повоєнному врегулюванні питань, що стосуються Балканського півострова та Східної Європи.

Після перемоги радянської армії під Сталінградом та на Курській дузі наприкінці 1942 – на початку 1943 рр. стає очевидною ймовірність початку радянського наступу у Східній Європі, що означало б перехід цього регіону на орбіту радянського впливу. У зв'язку з цим, однією з основних зовнішньополітичних завдань, що стоять перед урядом У. Черчилля, було завдання обмеження можливої сфери радянського впливу у європейських державах. Влітку 1943 р. він виступив з ініціативою початку англо-американських консультацій з питань відкриття другого фронту в Європі, щоб не допустити подальшого просування радянських військ у глиб європейської території. На зустрічі У. Черчилля і Ф. Рузвельта, що відбулася в серпні 1943 р. у Квебеку, було досягнуто згоди про відкриття другого фронту на півночі Франції не пізніше травня 1944 р. [25].

6 червня 1944 р. почалася реалізація, розробленого американським і англійськими генеральними штабами плану «Оверлод»: англо-американські війська висадилися в Нормандії і на початок вересня 1944 р. вийшли до франко-німецького кордону, почавши бомбардування німецьких міст. Восени 1944 р. англійські війська брали участь у визволенні Греції, взимку 1944–1945 рр. – почали наступ в Італії, що закінчився повним розгромом німецького угруповання, яке обороняло Мілан.

У міру розвитку наступу союзників на західному фронті та стрімкого наступу радянської армії у Східній Європі виникла необхідність узгодження між союзниками щодо розробки між антигітлерівською коаліцією питань післявоєнного устрою в Європі. Обговорення цих питань відбулося на Ялтинській конференції, що проходила з 4 по 11 лютого 1945 р., за участю США, Великобританії та СРСР. Напередодні зустрічі лідерів трьох держав, з ініціативи У. Черчилля, відбулися сепаратні переговори з Ф. Рузвельтом, під час яких голова англійського кабінету наполягав на необхідності в найкоротші терміни зайняти якомога більшу частину території Німеччини та Австрії, з метою недопущення окупації цих територій радянськими військами [26].

За підсумками роботи Ялтинської конференції було прийнято «Декларацію про звільнення Європи», яка підтверджувала готовність лідерів СРСР, Великобританії та США координувати зусилля щодо демілітаризації та денацифікації європейських держав. Не менш значущим для організації післявоєнного світопорядку було досягнення угоди з «німецького питання»: передбачався поділ Німеччини на радянську, англійську та американську окупаційні зони. З цих домовленостей англійські війська мали зайняти промислово розвинені північно-західні райони Німеччини, зокрема Рурску область. Крім того, Й. Сталін, Ф. Рузвельт та У. Черчилль домовилися про проведення міжнародної конференції щодо узгодження та прийняття статуту нової міжнародної організації – Організації Об'єднаних Націй (ООН) [27].

Конференція розпочала роботу 25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско, а 26 квітня 1945 р. було затверджено Статут ООН. А. Громико, який обіймав посаду міністра закордонних справ СРСР з 1949 р. по 1952 р. виділяв три основні положення «Статуту ООН»: «незастосування у світових справах військової сили, мирне вирішення міжнародних конфліктів та невторчання у справи, що входять у внутрішню компетенцію держав». Не менш важливим пунктом Статуту ООН було визнання права всіх народів самовизначення, що створювало потенційну загрозу розпаду колоніальних імперій, зокрема і Британської [28].

7 травня 1945 р. акт про беззастережну капітуляцію підписало німецьке військове командування, а 2 вересня 1945 р. – японський імператор. Друга світова війна завершилась.

1.2. Політика Великої Британії у другій половині ХХ століття

Підсумки Другої світової війни для Великобританії не були однозначними. З одного боку, як і в 1919 р., вона зберегла статус великої морської і колоніальної держави, з іншого – наслідком війни стало наростання кризових явищ в англійській економіці.

У травні 1945 р. було скасовано, чинний у роки Другої світової війни надзвичайний закон, що істотно розширював повноваження уряду та обмежував політичні права та свободи. На той час коаліція консерваторів, лібералів і лейбористів, що правила в роки війни, остаточно розпалася. 23 травня 1945 р. У. Черчилль оголосив про свою відставку та в Англії розпочалася підготовка до проведення позачергових парламентських виборів. Спроба консерваторів домовитись про збереження коаліції з лібералами не увінчалася успіхом і на майбутніх виборах усі три основні політичні партії Великобританії виступили самостійно [29].

За результатами, що відбулися 5 липня 1945 р. перемогу здобула Лейбористська партія, яка проголосила гасло «побудови в Англії суспільства демократичного соціалізму», яке передбачало проведення широких соціал-демократичних реформ. Новий уряд (третій лейбористський уряд) очолив лідер Лейбористської партії К. Етлі.

Після закінчення Другої світової війни однією з основних проблем для лейбористського уряду, що прийшов до влади, стала подальша доля Британської колоніальної імперії. Антиколоніальна позиція СРСР, США та низки країн ООН, зростання національно-визвольного руху в британських колоніях, а також відсутність у англійського уряду необхідних фінансових та військових ресурсів для здійснення контролю за колоніальними володіннями потім прискорили її розпад. У

1947 р. Великобританія визнала незалежність індійських колоній, біля яких було створено дві держави - Індія і Пакистан, що отримали статус домініону. У 1947-1948 роках незалежними стали ще дві англійські колонії, розташовані у південно-східній Азії – Бірма та Цейлон. 14 травня 1948 р. Великобританія відмовилася від мандата управління Палестиною, на території якої була утворена незалежна єврейська держава Ізраїль, офіційно визнана англійським урядом у 1950 році. Разом з тим, незважаючи на те, що у другій половині 1940-х рр. більшість британських колоній здобули незалежність, при цьому майже всі вони залишилися у складі Британської Співдружності Націй (1947 р. перейменованого на Співдружність Націй – О.К.). У 1948 р. було прийнято «Закон про британське громадянство», який набув чинності в 1949 р. В ньому визнавалася самостійність громадянства мешканців колишніх колоній Великобританії. Водночас для цієї категорії громадян діяв статус «громадянин Британської співдружності», який надавав право вільного в'їзду на територію Сполученого Королівства, що, своєю чергою, сприяло збільшенню кількості іммігрантів, які оселилися в країні [30].

Втрата колоній негативно відбилася на економічному розвитку Великої Британії. Незважаючи на те, що багато в чому завдяки вмільм діям англійських дипломатів, Великобританії вдалося зберегти тісний економічний зв'язок з її колишніми колоніями, а найбільші господарські об'єкти на їх території залишалися в руках англійців, англійський експорт у колонії знизився з 70% (у довоєнний період) до 20% (на початку 1950-х рр.), тому що «країни, які звільнилися, воліли купувати товари у Франції, Японії та США.

Формування зовнішньополітичного курсу уряду К. Еттлі проходило в умовах «холодної війни». Основною проблемою у повоєнному врегулюванні міжнародних відносин у середині 1940-х рр. залишалось «німецьке питання». У ході роботи Потсдамської конференції (17 липня – 2 серпня 1945 р.) було підтверджено рішення, прийняте під час проведення Ялтинської конференції у лютому 1943 р. про розподіл території Німеччини на чотири зони – американську, англійську, французьку та радянську, а також про денацифікацію політичного режиму в Німеччині [31].

У той же час, вже в перші місяці після закінчення Другої світової війни стає очевидним посилення не стільки англо-німецької, скільки англо-радянської конфронтації. 5 березня 1946 р. У. Черчилль від імені британського уряду виступив з «фултонською промовою», в якій заявив, що «світ стоїть перед загрозою нової війни з боку СРСР та його союзників». У зв'язку з цим У. Черчилль висловився за необхідність об'єднання всього англо-саксонського світу проти радянської загрози, що створило об'єктивні умови для англо-американського військового співробітництва. 2 грудня 1946 р. відбулося об'єднання британської та американської окупаційних зон у Німеччині.

1949 року Великобританія вступила до НАТО, що призвело до збільшення військових витрат, а на англійських територіях почалося будівництво американських військових баз. У 1950 р. Великобританія брала участь у корейській війні з США [32].

Для покриття витрат на озброєння, що збільшилися, уряд К. Еттли, починаючи з 1949 р. змушений був піти на ряд непопулярних заходів, таких, як підвищення податків і введення жорсткої економії державних коштів. У результаті, на виборах у лютому 1950 р. лейбористи здобули перемогу над консерваторами лише з незначною перевагою голосів і в жовтні 1951 р. змушені були поступитися владою торі.

У період правління консервативних кабінетів міжнародне становище Великобританії зазнало серйозних змін: з провідної світової імперії Англія поступово перетворюється на «провідну державу другого ешелону». Основними причинами зниження ролі Великобританії у світі стали: економічні проблеми, що не дозволяли збільшувати асигнування на розвиток збройних сил, розпад Британської колоніальної імперії, а також посилення військової могутності США та їх значення у міжнародній політиці.

Загалом у зовнішньополітичній концепції, що реалізується консервативними кабінетами, можна виділити три основні напрямки: відносини Великобританії з країнами Британської співдружності, англо-американські відносини та відносини

Великобританії та ЄЕС. період деколонізації припав на роки правління консерваторів (середина 1950-х – початок 1960-х рр.) [33].

Важливим етапом у процесі деколонізації став провал британської політики на Близькому Сході. У 1956 р. президент Єгипту Г. А. Насер оголосив про націоналізацію «Загальної кампанії Суецького каналу», в якій більшість акцій належала англійським та французьким інвесторам. Після цього була негайна відповідь англійського уряду на дії Г. Насера. Міністерство фінансів Великобританії оголосило про заморожування всіх активів єгипетських інвесторів, розміщених у стерлінговій зоні, а наприкінці жовтня 1956 р. Великобританія разом із Францією та Ізраїлем розгорнула військові дії проти Єгипту. Багато в чому завдяки втручанням ООН «суецька криза» була подолана. Англія вивела свої війська з окупованих єгипетських територій, проте результатом військової кампанії в зоні Суецького каналу стала активізація антивоєнного руху в самій Англії і відставка, через непопулярність уряду Е. Ідена [34].

Не менш значущим, порівняно з англо-американськими взаєминами, був європейський вектор у британській політиці. Особливе місце у взаєминах Англії з європейськими державами було її ставлення до створення ЄЕС. Обговорення питання необхідності входження Великобританії в єдину європейську зону призвело до розколу англійського суспільства на прихильників і противників євроінтеграції. Разом з тим самим, більшість англійської політичної еліти у 1960-ті рр. вважала недоцільним відмовлятися від національного суверенітету, заявляючи при тому, що економіка Великобританії практично не залежить від загальноєвропейської та для її розвитку достатньо буде розвитку торгових зв'язків із колишніми колоніями та збереження «особливих економічних відносин» із США. Наприкінці листопада 1949 р. Великобританія, Швеція, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія та Австрія підписали угоду про формування Європейської асоціації вільної торгівлі, яка виступала альтернативою ЄЕС. При цьому оформлене угруповання не ставило, на відміну від Європейських спільнот, цілей, пов'язаних із створенням політичного союзу [35].

Проте розпад Британської колоніальної імперії та повільне налагодження економічних зв'язків з країнами Британської Співдружності, низькі темпи розвитку виробництва, а також складності, що все частіше виникають в англо-американських відносинах, пов'язані, наприклад, з відмовою США підтримати англо-франко-ізраїльську агресію під час Суецької кризи, невиконання американською стороною цілого ряду угод в області постачання озброєнь – все це спонукало англійські правлячі кола переглянути своє ставлення до питання можливості вступу Великобританії у ЄЕС. До того ж, економічне об'єднання двох найбільших європейських держав – ФРН та Франції у рамках єдиної економічної організації заважало британській дипломатії грати на протиріччях між ними [36].

У зв'язку з цим у 1961 р. Великобританія подала заявку на вступ в ЄЕС, але заявку було відхилено у зв'язку з протидією з боку Франції, яка побоювалася, що партнерські англо-американські відносини будуть перешкодою для перетворення інтегрованої Європи на противагу політичній та економічній могутності США. До того ж англійський прем'єр Г. Макміллан спробував домовитися про «особливі умови» членства Великобританії до ЄЕС. Ці «особливі умови» стосувалися насамперед експорту товарів із країн Співдружності та спеціального режиму для аграрного сектору Великобританії, проти чого категорично виступала Франція. Сам час для подання заявки, ймовірно, було втрачено. До 1961 р. всередині Спільного ринку вже склалася рівноважна система від імені політичного лідера – Франції та економічного – ФРН. Вхід до ЄЕС Великобританії та інших держав могло викликати небажані для деяких учасників зміни у співвідношенні сил.

Економічне об'єднання Європи, зростання ролі США у європейській політиці, а також розпад Британської колоніальної імперії сприяли скороченню впливу Великої Британії на європейські відносини. Великі фінансові витрати на озброєння у поєднанні із зменшенням доходів від експорту та фінансових закордонних операцій призвели до зростання дефіциту платіжного балансу [37].

Прихід до влади лейбористського уряду збігся з одним із найскладніших періодів у післявоєнній історії Великобританії. Друга половина 1960-х років для Великобританії стала часом посилення соціально-економічної кризи. Для

подолання кризових явищ у економіці лейбористи зробили спробу запровадження системи державного планування. З цією метою у 1964 р. було створено Національну раду з економічного розвитку, до складу якої увійшли представники уряду, профспілок, промисловців та фінансистів. У 1965 р. Національна рада затвердила перший п'ятирічний план економічного розвитку, який передбачав значне посилення втручання у економіку. Одночасно лейбористським урядом було розроблено широку програму соціальних реформ: підвищення пенсій та допомоги, розширення пільгової категорії квартиронаймачів, будівництво соціального житла; розширення комплексу безкоштовних медичних послуг [38].

Розуміючи, що в умовах незначної, порівняно з торі, переваги голосів у парламенті, проведення будь-яких соціально-економічних реформ було б неможливим, лейбористи практично відразу ж після формування уряду почали готуватися до нових виборів. У березні 1966 р. у Великій Британії пройшли позачергові парламентські вибори. В основу передвиборної програми лейбористів було покладено принцип «політики цін та доходів», реалізація якого на думку лідерів Лейбористської партії, дозволила б країні вийти із соціально-економічної кризи. Відповідно до цієї політики, зростання доходів населення має безпосередньо залежати від зростання продуктивності праці. Не менш привабливою для виборців стала і обіцянка націоналізувати низку найбільш важливих галузей промисловості [39].

Особливе місце у внутрішній політиці лейбористських кабінетів посідало «ірландське питання». Північна Ірландія була економічно відсталою частиною Сполученого королівства. Особливістю політичного життя цього регіону було протистояння католиків і протестантів, що нерідко набувало форми відкритих збройних конфліктів. Основні політичні партії в Північній Ірландії формувалися за конфесійною ознакою, а католицьке та протестантське населення мешкало в окремих районах Ольстера [40].

Ведучи мову про основні напрями зовнішньої політики лейбористських кабінетів Г. Вільсона, слід зазначити деяку «наступність» зовнішньополітичного курсу лейбористів та їхніх попередників-консерваторів. Лейбористи продовжили,

розпочату політику зміцнення англо-американських відносин, підтримавши американську агресію у В'єтнамі (1965–1973) та продовжуючи курс, спрямований на розвиток військової співпраці в рамках НАТО. Разом з тим, безперечним стає те, що британська зовнішня політика стає все більш залежною від рішень, ухвалених у Вашингтоні, а Великобританія продовжує втрачати статус світової держави. Не володіючи достатніми фінансовими засобами для збереження військової присутності на території колишніх колоній, англійський уряд поступово відмовляється від проведення політики «на схід від Суеца». У 1967 р. Г. Вільсон оголосив про початок виведення британських військ з Малазії, Сінгапуру та зони Перської затоки. Однією з особливостей зовнішньополітичного курсу третього та четвертого лейбористських урядів стала більш масштабна участь Великої Британії у європейському інтеграційному проекті. Було продовжено розпочату при Хіті участь офіційного Лондона в розрядці міжнародної напруженості, продовжилася нормалізація відносин з СРСР та країнами соціалістичного табору. Соціально-економічна криза, відсутність підтримки урядового курсу з боку профспілок, загострення ситуації в Ольстері все це практично не залишало шансів на перемогу Лейбористської партії на чергових парламентських виборах [41].

У 1970 р. до влади повертаються консерватори – формується кабінет Едварда Хіта. У відповідність до нових правил, прийнятих у жовтні 1965 р. керівництвом Консервативної партії, прем'єр-міністром міг стати лише лідер партії, обраний парламентською фракцією кількох претендентів. На проведених відповідно до нової процедури виборів, Е. Хіт переміг свого основного суперника Р. Модлінга та з 1965 р. очолив Консервативну партію.

У 1971–1974 роках. консервативний уряд Е. Хіта проводить цілу низку соціально-економічних реформ, спрямованих на створення в країні сприятливих умов для розвитку вільної конкуренції та зниження ролі держави в економічній та соціальній сферах. В першу чергу реформування торкнулося системи оподаткування. Результатом податкової реформи стало запровадження замість диференційованого податку - єдиної ставки прибутків, що стимулювало розвиток рентабельних підприємств. Часткову модернізацію зазнали системи охорони

здоров'я та освіти. У 1973 р. медичний персонал отримав право займатися приватною практикою, а школам була надана велика свобода у визначенні змісту та виборі форм навчання [42].

Результатом реформ стало лише тимчасове пожвавлення британської економіки, яке, однак, не завершилося промисловим підйомом. Нестача інвестицій, необхідність модернізації виробництва, високий рівень інфляції – все це змусило торі повернутися до політики державного субсидування великих промислових корпорацій.

У зовнішній політиці найважливішим завданням, яке належало вирішити уряду Е. Хіта, була необхідність врегулювання взаємин між Великобританією та ЄЕС. У 1971 р. торі погодилися вступити до ЄЕС, незважаючи на очевидно не вигідні для Англії умови, які виставили країни-засновниці:

- національна валюта Великобританії має бути включена до грошової системи ЄЕС;
- протягом п'яти років Великобританія мала скорочувати існуючі мита на промислові товари з державами – членами ЄЕС на 20% щорічно;
- скорочувалася пільгова торгівля Великобританії із країнами Британської Співдружності;
- сільське господарство Великобританії мало бути включене у систему ЄЕС, що неминуче призвело до зростання цін на продукти харчування;
- фінансовий внесок Великобританії до скарбниці Співтовариства до 1980 року мав скласти 24 % бюджету ЄЕС, що було достатньо обтяжливим для англійської фінансової системи [43].

Досить жорсткі умови вступу Великобританії до ЄЕС стали причиною чергової парламентської кризи. Депутати від обох правлячих партій розділилися на «європеїстів» – прихильників європейської інтеграції та «євроскептиків» – її супротивників. В результаті голосування щодо питання про вступ Великобританії до ЄЕС із невеликою перевагою голосів перемогу здобули «європеїсти». З 1 січня 1973 р. Великобританія офіційно стала членом ЄС, але її відставання в економічному розвитку від інших європейських країн – як і раніше було суттєвим.

До середини 1973 р. ціни на продукти харчування зросли на 15%, що призвело до погіршення матеріального становища значної частини населення країни та різкого скорочення чисельності середнього класу. В умовах зростання соціальної напруженості в англійському суспільстві, пов'язаному з негативними наслідками вступу Великобританії до ЄЕС, Е. Хіт ухвалює рішення про розпуск парламенту. Позачергові парламентські вибори відбулися 28 лютого 1974 року. Результати виборів стали розчаруванням для обох правлячих партій: за лейбористів проголосувало 37,9% виборців, за консерваторів – 37,1%. Таким чином, вперше з 1929 р. жодна з партій не змогла отримати необхідної більшості в парламенті. Це змусило лейбористів у жовтні 1974 р. провести позачергові парламентські вибори на яких їм вдалося дещо зміцнити свої позиції. Новий уряд очолив Г. Вільсон[44].

На загальних виборах у травні 1979 р. консервативна партія отримала більшість голосів (43,9% проти 36,9% голосів відданих за лейбористів) та прем'єр-міністром країни вперше за її історію стала жінка – Маргарет Тетчер (1979–1990) .

Зайнявши посаду глави кабінету, М. Тетчер радикально змінює принципи управління як партією, і країною загалом. Період її перебування при владі характеризується авторитарним стилем керівництва, коли найважливіші рішення в галузі управління державою прем'єр-міністр часто приймала одноосібно, без консультації з урядовцями. «Залізна леді», як прозвали її сучасники, М. Тетчер часто вдавалася до відставок опозиційно налаштованих міністрів з метою недопущення розколу в уряді [45].

З діяльністю М. Тетчер на посаді прем'єр-міністра пов'язані широкомасштабні економічні та соціальні реформи. В основу соціально-економічного курсу консервативного уряду М. Тетчер було покладено ідеї англійського економіста австрійського походження Фрідріха фон Хейєка, які полягали в тому, що основою прогресивного розвитку суспільства може бути лише вільна ринкова економіка. Уряд Маргарет Тетчер запропонував особливий «неоконсервативний» варіант боротьби з економічною кризою та інфляцією, в якій колишні установки та ідеї повної зайнятості, держави добробуту та бюджетного дефіциту були замінені

жорсткою монетаристською політикою, обмеженням грошової маси в обігу, скороченням витрат.

Наслідком негативних тенденцій економіки стало різке падіння рейтингу консервативного уряду М. Тетчер. Однак становище було врятовано Фолклендською війною, що почалася (2 квітня – 20 червня 1982 р.). Аргентина, яка здійснювала напади на Фолклендські острови, що належали Великобританії, в Атлантичному океані, 2 травня 1982 р. висадила свої війська на англійській території. Англо-аргентинська війна тривала 74 дні і закінчилася повним розгромом аргентинської армії [46].

У зовнішній політиці М. Тетчер дотримувалася курсу, спрямованого на зближення із США з метою протистояння «загрозі поширення комунізму». На початку 1980-х років між США та Великобританією був підписано низку угод з питань військового співробітництва. В першу чергу це стосувалося домовленості про закупівлю Великобританією ядерних ракет «Трайдент» для оснащення підводних човнів у американських партнерів, а також надання британських територій для розміщення американських військових баз з метою проведення військових операцій на Близькому та Середньому Сході. Спільність англо-американських зовнішньополітичних інтересів доповнювалася «персональним союзом» М. Тетчер та американського президента Р. Рейгана. Для такої тісної співпраці двох лідерів було чимало причин: антирадянська спрямованість зовнішньополітичної стратегії, ставлення до ядерної зброї, як єдиного способу збереження лідируючої ролі держави у світі, і, нарешті, спільність економічної стратегії розвитку двох держав. До того ж М. Тетчер розраховувала за допомогою союзу зі США зміцнити становище Великобританії у Європі, виступаючи сполучною ланкою між США та європейськими державами. Але вона добре бачила, що її лінія на розвиток відносин із Сполученими Штатами проходила в обстановці зростання антиамериканських настроїв у країні. Наприкінці першого терміну її правління у Великій Британії розгорнувся широкий рух за ядерне роззброєння та ліквідацію американських ядерних баз, розташованих на англійській території. У

країні виникають масові антивоєнні організації, такі як «Рух за ядерне роззброєння», «Вчені проти ядерної зброї» [47].

Починаючи з середини 1980-х. відбувається поступова нормалізація англо-радянських відносин. Незважаючи на те, що М. Тетчер була противником роззброєння, проте пропозиція М.С. Горбачова про скорочення ядерних озброєнь була розцінена нею, як один із дієвих інструментів від сповзання у нову світову війну. Навесні 1987 р. відбувся перший візит М. Тетчер до Москви, в ході якого було досягнуто домовленості про спільні дії зі стримування гонки озброєнь, а також підписано низку угод у політичній, науковій та інших сферах.

Непростими були і взаємини Великобританії з ЄЕС. Визнаючи загалом позитивну роль європейської інтеграції та створення єдиного європейського ринку для розвитку економіки європейських держав, Тетчер натомість виступала за надання державам – членам ЄЕС незалежності у проведенні внутрішньої економічної та соціальної політики. Найскладнішими проблемами у відносинах між Великобританією та ЄЕС були питання формування бюджету Співтовариства. У 1979 р. британський прем'єр заявила про відмову вступити в європейську валютну систему, відкрити британські рибальські зони для інших країн і продавати нафту Північного моря за цінами, нижчими від цін, встановлених ОПЕК [48].

У другій половині 1980-х. багато європейських країн виступили з пропозицією перетворення ЄЕС на Європейський Союз, який передбачав тіснішу як економічну так і військово-політичну інтеграцію держав-членів Союзу. М. Тетчер виступила проти такого об'єднання, заявляючи про те, що у зовнішній і особливо військовій політиці необхідно посилити взаємодію європейських країн у рамках НАТО, відмовившись підтримати також ідею про формування єдиної європейської валюти, уніфікацію податкового, трудового та імміграційного законодавства [49].

20 вересня 1989 р., виступаючи з промовою у коледжі Брюгге, М. Тетчер підкреслила несумісність національних інтересів Великобританії з процесами європейської інтеграції. У відносинах із країнами Британської Співдружності Націй М. Тетчер прагнула проведення взаємовигідного економічного співробітництва, сприяючи проведенню їх урядами демократичних політичних реформ та

економічних перетворень, спрямованих на побудову економічної ринкової моделі, заснованої на принципах монетаризму. Загалом за роки правління М. Тетчер Великобританія повернула собі статус «світової держави», посівши ключові позиції у європейських та міжнародних політичних інститутах [50].

Основними напрямками в галузі зовнішньої політики у період правління кабінету Дж. Мейджора, як і раніше, залишалися проблеми взаємин із США, Росією та країнами Євросоюзу. На початку 1990-х років. Великобританія прагнула зміцнення «особливих відносин із США» [51]. У січні-лютому 1991 р. англійський уряд виступив на підтримку проведення США військової операції проти Іраку, що отримала назву «Буря в пустелі», в якій британські ВПС та сухопутні частини брали безпосередню участь. Війна тривала 42 дні і завершилася розгромом іракських військ. В той же час у сфері двосторонніх англо-американських відносин під час правління Дж. Мейджора намічаються і складнощі. Так, у ході врегулювання конфлікту в Боснії, де, починаючи з 1992 р., відбувалися збройні сутички між сербами, які сповідують православ'я та хорватами – мусульманами, у Раді Безпеки ООН Лондон виступив проти вимоги США зняти ембарго на постачання зброї боснійським мусульманам. Протягом деякого часу Великобританія відмовлялася давати згоду на реалізацію американського плану врегулювання «боснійської кризи» за допомогою завдання бомбових ударів по позиціях боснійських сербів. Проте, завдяки підтримці ініціативи США з врегулювання Боснійського конфлікту з боку інших держав-членів, Дж. Мейджор був змушений дати згоду на проведення «миротворчої операції» у Боснії. Великобританія, поряд з іншими країнами НАТО, 30 серпня 1995 року взяла участь у повітряній операції проти боснійських сербів [51].

Предметом розбіжностей між Дж. Мейджером та американським президентом Б. Клінтоном стали також питання про скорочення військової присутності США в Європі у зв'язку із закінченням холодної війни, що означало ліквідацію значної частини американських військових баз, розташованих на англійській території. Різкий протест Лондона викликала також спроба з боку США вплинути на вирішення «північно-ірландського питання», за допомогою надання можливості

лідеру ІРА Шинн Фейну займатиметься збором коштів для своєї організації на території США [52].

У відносинах із Росією Дж. Мейджор продовжив, започаткований М. Тетчер, курс на поліпшення англо-російських відносин. Зокрема Великобританія визнала Росію правонаступником СРСР. Результатом, що відбулися у 1992–1994 роках. двосторонніх англо-російських переговорів, стало підписання цілої низки угоди про співпрацю Великобританії та РФ в економічній, військовій та інших сферах.

Однією з основних проблем, з якою довелося зіткнутися уряду Дж. Мейджора, стали відносини з ЄС. У 1992 р. Великобританія підписала Маастрихтський договір, який проголосив курс на більш тісне співробітництво країн ЄС у сфері соціальної та фінансової політики. При цьому консервативний уряд відмовився підписати Соціальну хартію, включену до тексту угоди, виходячи з якої встановлювався мінімальний розмір заробітної плати для держав – членів ЄС. Напередодні парламентських виборів 1997 р. становище консерваторів було нестійким. З одного боку, «уряд Мейджора підходив до виборів із добрими економічними показниками». З іншого боку, політика скорочення державних витрат, що проводиться консервативними кабінетами М. Тетчер і Дж. Мейджора призвела до зменшення обсягів фінансування, насамперед, соціальної сфери, а встановлення фіксованого співвідношення курсів валют членів ЄС щодо один одного підірвало позиції фунта стерлінгів за межами Європи [53].

Основним суперником торі на майбутніх виборах, як і раніше була лейбористська партія. До середини 1990-х років її керівництво приймає нову партійну програму, що одержала назву «Новий лейборизм», відмовившись від побудови соціалізму як головної мети партії. «Новий лейборизм» передбачав поєднання демократичних цінностей соціалізму і лібералізму, тобто поєднання збереження ролі держави в забезпеченні соціальної справедливості з пріоритетами особистої свободи та ринкової економіки.

Підводячи підсумки, хочеться зазначити, що ХХ століття стало, багато в чому, переломним для Великої Британії. Воно відзначилось переходом від могутньої імперії, що володіє майже третиною світу до країни, що, здебільшого, впливає

тільки на європейську частину світу. Вивчивши еволюцію зовнішньополітичного курсу Великобританії у післявоєнний період можна сказати, що протягом двох післявоєнних десятиліть було послідовно демонтовано систему британського панування у світі. Щодо напрямів зовнішньої політики варто сказати, що основними з них були – співпраця з країнами Британської Співдружності Націй і західноєвропейський напрямок.

Важливо сказати, що основні пріоритети зовнішньої політики Великобританії у 90-ті роки ХХ століття є посилення ролі Великобританії в інтеграційних процесах та зміцнення позицій у сфері міжнародних відносин.

Вивчивши основні вектори зовнішньополітичного курсу Великобританії на початку ХХ століття, слід зазначити, що американський, європейський і центрально-азіатський напрями відіграють у Великобританії значну роль її зовнішньої політики.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У XXI СТОЛІТТІ

2.1. Велика Британія як провідний актор сучасної системи міжнародних відносин

Історичний досвід Великобританії, як світової держави, при якому вона була набагато сильніша за будь-яку іншу європейську країну, не може не впливати на сучасну ситуацію. Довгий час вона не була зацікавлена у створенні єдиного європейського політичного простору, в той час як її геополітичне становище змінилося в процесі деколонізації у післявоєнний період. Геополітичне розташування Великобританії, що відокремлюється протокою Ла-Манш від континентальної Європи, постійно було значущою причиною її розвитку, оскільки становище островів у більшому ступені впливало на територіальне розширення, від початку формування держав. Тому географічне положення Великобританії має велике значення. Під впливом геополітичних факторів країна зобов'язана зважати на політичну ситуацію в Європі та на головні напрямки в світової політики [54].

Безумовно, минулий досвід Великобританії як великої держави не може не впливати на сучасну практику. Довгий час країна була зацікавлена у створенні єдиного європейського політичного простору, тоді як геополітичний статус зовсім змінився після деколонізації в післявоєнний час, так само змінилося і ставлення до об'єднаної Європи. На початку XXI століття Британія вирізнялася своїми «особливими відносинами» з Америкою, в порівнянні з іншими країнами ЄС.

Дослідники завжди наголошували на тому, що Великобританія володіє великою морською могутністю. Ця країна була найбільшою за чисельністю серед імперій, мала величезну економічну міць. Морська сила складалася з природних ресурсів, гарного геополітичного становища, протяжності територій та чисельності населення. Тому морська сила держави і була могутністю Великої Британії. Що й досі залишається незмінним. Варто звернути увагу на нестійке становище Великобританії, як «провідника» між США та ЄС, на початку XXI століття, зв'язки

з геополітичними катаклізмами у світі, наприклад, політичною кризою в Іраку. Варто визнати, що Британія хоч і втратила імперський статус все одно залишається сильним актором на міжнародній арені. Завдяки історичному обґрунтуванню країна має політичну вагу та вплив у світі. Це можна обґрунтувати чотирма чинниками:

По-перше, країна вирізняється вмінням охоплювати інтернаціоналізм сучасного світу із новими загрозами.

По-друге, Великобританія є лідером у допомозі країн, що розвиваються.

По-третє, країна завжди відрізнялася загальноприйнятими цінностями, такими як амбітність та прозорість.

По-четверте, Велика Британія – країна, яка є чудовою складовою міжнародних відносин. Вона лідер у Співдружності, Раді Безпеки ООН та постійний партнер Америки. І звичайно, британський уряд вважає перевагою лідерство в Європейському союзі та стверджує, що це частина глобальної ролі країни.

Співдружність націй в історії та політиці Великобританії відіграла величезну роль. Виникнувши наприкінці XIX ст. як неформальне об'єднання Британії та домініонів у рамках Британської імперії, ця організація пройшла кілька етапів становлення та перетворилася на незалежний інститут, що включив до свого складу майже всі колишні британські території [55].

Сьогодні Співдружність є вільним об'єднанням країн та проголошує демократичні цінності, хоча біля витоків її створення стояли яскраві представники імперіалістів, а саме поняття у колах британської політичної еліти на деяких етапах означало імперію, лише її більш прогресивну, демократичну та гуманну форму. Протягом багатьох десятиліть одним із основних факторів розвитку організації було бажання британських політиків утримати колонії, що відколюються у сфері свого впливу. Справді, країни - члени асоціації належали до одного з трьох найважливіших та традиційних кіл британських політичних та економічних інтересів, сформульованих ще Уїнстоном Черчиллем, а важливість інституту Співдружності незмінно підкреслювалася у передвиборчих партійних маніфестах та заявах урядів [56].

Внаслідок ослаблення Великої Британії, зростаючою незалежною організацією, а також у зв'язку із протиріччями між британськими національними інтересами та ідеалами, покладеними в основу сучасної Співдружності, Великобританії все менше вдавалося впливати на цей інститут, його роль для неї знижувалася, на той час як деякі лідери країни майже саботували організацію. Незважаючи на зменшення значення Співдружності для політики та економіки країни, у Великій Британії досі лунають голоси, які закликають реанімувати цей інститут та роль у ньому Британії.

Співдружність як торгова організація подає величезні економічні вигоди для Великобританії, що є величезним плюсом. На сьогоднішній день ми можемо спостерігати, як відбувається ослаблення інтересу британського уряду до Співдружності. Скоріше всього, це виникло на тлі відсутності відчутного прогресу у процесі реорганізації асоціацій та перетворення її на більш жорстку систему. Напевно, слабка виразність «чинника Співдружності» вплинула на ведення бізнесу в рамках асоціацій, посилення товарообігу та на інвестиції між країнами-членами, і тому він не зміг показати себе в повній мірі. Надалі у міністерстві закордонних справ відбулася перестановка. Замість міністра, який займається справами Співдружності, Хауелла у 2012 році, на посаду поставили Х. Свайера. Другий більше займався розвитком двосторонніх відносин із країнами Азії [57].

Співдружність, досі, залишається ключовим елементом у британській зовнішній політиці. Міцні двосторонні відносини Великобританії із країнами Співдружності, які розташовані в регіонах Африки, Азії та Латинської Америки, впливають і підтримують авторитет Лондона у політиці і надають значущості голосу в ООН, ЄС, «Групі двадцяти». Військове співробітництво за допомогою країн Співдружності вносить величезний внесок у посилення військового потенціалу та британської обороноздатності. За допомогою Міністерської групи дії та Секретаріату Співдружності, Лондон має можливість переслідувати свої цілі та інтереси в державах - членах, іноді навіть побічно впливати на внутрішню політику держав [58].

Лондон постійно взаємодіє з громадянським суспільством країн-членів, за допомогою різних освітніх асоціацій Співдружності, що дає можливість столиці Британії розширювати присутність та сприяти поширенню британських поглядів на ту чи іншу проблему. Країна намагається поширити ці погляди, насамперед за допомогою ЗМІ, Британської ради, а також через освітні програми. Існує думка, що Великобританія використовує Співдружність націй як посилення голосу країни в рамках ООН.

Проаналізувавши вплив Співдружності на Сполучене Королівство, з впевненістю можна заявити, що будучи вагомим фактором для зміцнення політичного впливу Великобританії у світі. Співдружність націй не має на сучасному етапі таку ж економічну значущість як США чи ЄС. У перспективі Співдружність буде суттєвим фактором зовнішньої політики Британії, але при цьому, роль країн-членів, які є об'єктами інвестування, безпосередньо залежатиме від економік, що розвиваються у цих країнах. Також, це буде залежати від внутрішньої та зовнішньої політики, яку проводить уряд [59].

Великобританія і досі виділяється провідною економікою планети. Варто згадати, що ця країна з величезним економічним потенціалом. Вона давно є лідером у галузі нанотехнологій, дизайну, творчого підходу до ведення бізнесу. Політична діяльність країни, яка також тримає тверду позицію в науково-дослідницькій області. Британія змогла залишитися привабливим місцем у Європі для всіх провідних компаній світу, що працюють в області медицини, біології, інформаційних технологій та машинобудування [60].

Великобританія є світовою державою, якій вдається застосувати у своїй політиці «м'яку силу». У цьому саме поняття залишається остаточно не проясненим. Для Дж. Ная основа такого виду впливу – глобальне лідерство США та американські цінності плюралістичної демократії та ринкової економіки, поширення цих цінностей у світі в ім'я економічного процвітання за умов глобалізації [60]. «М'якість» передбачає здатність впливати на інших за допомогою власного прикладу та кооперації, а не примусу та насильства.

У світі ієрархії та жорсткої конкуренції важко слідувати ліберальним рекомендаціям вченого, тим більше що «м'яка сила», за власним визнанням Ная, має на меті не просто домогтися «ефемерної популярності», а служити «засобом досягнення бажаних Сполученими Штатами результатів». Не дивно, що світові держави активно проектують щось із цієї категорії, що відповідає їх інтересам та цінностям. Так, у Європі народилися ідеї якісного управління та добросусідства, а китайці міркують про важливість «глобальної гармонії» (див. табл. 2.1.) [61].

Таблиця 2.1

Порівняння рейтингу м'якої сили Великобританії [62]

	Brand Finance Global Soft Power (2021)	British Council's global perceptions survey (2021)	Portland Soft Power 30 (2019)
1	Німеччина	Британія	Франція
2	Японія	Італія	Британія
3	Британія	Канада	Німеччина
4	Канада	Франція	Швеція
5	Швейцарія	Німеччина	США
6	США	США	Швейцарія
7	Франція	Японія	Канада
8	Китай	Австралія	Японія
9	Швеція	Південна Корея	Австралія
10	Австралія	Бразилія	Нідерланди

Таким чином, як ми бачимо, Великобританія була, є і залишиться провідним актором у системі міжнародних відносин. Історично сформований досвід Великобританії, як світової держави, за якої вона була набагато сильнішою за будь-яку іншу європейську країну, не може не впливати на сучасну ситуацію. Великобританія і досі виділяється провідною економікою планети. Геополітичний чинник багато в чому вплинув на розвиток країни в економічному плані.

Великобританія залишається країною, яка вкладає свої традиції, закони, культуру в багатьох країнах, таких як Індія та Пакистан. Великобританія є світовою державою, якій вдається застосувати в своїй політиці «м'яку силу».

2.2. Характеристика зовнішньої політики Великобританії у XXI столітті

Протягом багатьох століть, зовнішня політика Великобританії відрізнялася своєю еволюційністю, «традиціоналізмом» та відносною стабільністю політичних інституцій. За приклад такої політики можна взяти деяких прем'єр-міністрів, таких як Маргарет Тетчер, яка поставила за мету відродження статусу Великобританії як великої держави, Джон Мейджор, що дотримувався консервативних поглядів, продовжив колишній зовнішньополітичний курс і встановив тісніше співробітництво із США. І уряд Тоні Блера не змінив зовнішньополітичного курсу, продовживши реформування з урахуванням попередніх стратегій у зовнішній політиці [63].

Стратегія Великобританії сформована із двох складових: наступність та мінливість. У разі наступності виділяються такі фундаментальні риси дипломатичної стратегії Великобританського МЗС, як масштабний характер інтересів країни, професіоналізм дипломатичної служби та особливе місце в системі міжнародних відносин. З боку мінливості – це здатність постійно маневрувати та проявляти гнучкість на користь своєї країни [64].

МЗС разом із закордонними дипломатичними представництвами розробляють та здійснюють головні напрямки зовнішньої політики країни. Також займаються підтримкою політичних зв'язків з іншими державами, які вирішують глобальні проблеми, займаються інформуванням світової спільноти про події Великобританії, захищають інтереси громадян Англії за кордоном [105].

Першорядними та важливими цілями політики МЗС Британії є:

- зберегти відносини з британськими партнерами щодо Співдружності;
- зберігати статус постійного члена Ради Безпеки ООН;
- сприяти соціальному та економічному розвитку країни;

- покращувати відносини з Європейським Союзом, щоб надалі цілі та інтереси ЄС збігалися з британськими;
- вибудувати довгострокові зовнішньополітичні цілі;
- сприяти процвітанню Великобританії та Залежних територій;
- сприяти змінам економічного ринку в Східній Європі та СНД;
- розвивати британські інтереси за кордоном.

Що ж до нормативно-правової бази, то її можна розглянути виходячи з концепцій зовнішньої політики, які змінювалися залежно від прем'єр-міністрів, які перебували на той чи інший момент при владі. Внаслідок чого можна сказати, що через мінливі курси країни, Англія у період, що вивчається, брала участь у збройних конфліктах, внаслідок якого у світового співтовариства складалася особлива думка про неї [65].

У першому етапі аналізу зовнішньої політики Британії буде проаналізовано політику Джона Мейджора, який був обраний на посаду прем'єр-міністра Великобританії після того, як Маргарет Тетчер, так звана «Залізна леді», пішла у відставку. Джон Мейджор до цього обіймав посаду міністра фінансів. Першою ґрунтовною проблемою, з якою зустрівся Мейджор, був конфлікт у Перській затоці. Це почалося в 1990 році, коли Ірак вторгся в Кувейт, і «Залізна леді» направила війська до Саудівської Аравії. Британські війська були членами експедиційного корпусу, що функціонував під егідою Організації Об'єднаних Націй. Військово-повітряні сили, флот беруть участь практично у всіх операціях, тим самим зробивши значний внесок на ірако-кувейтському кордоні. Для Мейджора перемога у Перській затоці зіграла велику роль у його популярності в країні. Багато політологів сказали, що це не він ризикнув піти на силове вирішення проблеми, що виникла в Затоці, а «Залізна леді». Внаслідок чого йому лише довелося підтримувати заявлену позицію [66].

Під час правління Мейджора відзначилися розбіжності відносно «особливих відносин» з Америкою. Найбільше це було помітно в питаннях щодо врегулювання конфлікту у Північній Ірландії. Також варто відзначити велике значення будівництва тунелю під Ла-Маншем, яке було першим досягненням прем'єр-

міністра, який заслужив величезний резонанс у світі. Завдяки цьому величезному будівництву Сполучене Королівство з'єдналося з континентом.

Наступним етапом було виділено прихід до влади Ентоні Блера, який дав новий імпульс у британсько-американських відносинах. Якщо між Мейджором і Клінтоном відносини були суто ділові, то Блер зміг встановити тісніші зв'язки з американським президентом, тим самим налагодивши дружні відносини між командами обох держав. У прагненнях відновити «особливі відносини» з Вашингтоном, новий уряд Великобританії виробив стратегію на поглиблення взаємин з Америкою у військовій галузі. Під час правління Блера Англія брала участь у таких бойових діях, як війна НАТО з Югославією [67].

У цьому конфлікті лейбористський уряд брав участь у бомбардуваннях, а також активно просував ідею операції альянсу в Косово. Великобританія неодноразово відкидала всі пропозиції Югославії про припинення бойових дій, тим самим показуючи, що Лондону потрібна беззастережна капітуляція. Крім того, Англія схвалила плани Американської адміністрації з приводу створення національної системи ПРО. Також слід зазначити, що Великобританія підтримала рішення Америки про застосування сили в Іраку, тим самим показуючи, що вона йде в фарватері зовнішньої політики США, намагаючись налагодити «особливі відносини». Інші країни до Лондона та Вашингтона у цьому питанні не приєдналися. Англія брала участь і підтримувала США у всіх великих операціях, наприклад таких як «Лис пустелі», великі операції також проводилися у червні, серпні 2000 та у лютому 2001 [68].

Апогеєм цього етапу можна вважати 2003 рік, коли англійські та американські війська вторглися до Іраку. Можна припустити, що таке рішення було безальтернативним, і Блер зробив його виходячи з особистого рішення, а не виходячи з домінанти англійської зовнішньої політики. Слід зауважити, що при проамериканському напрямку, політика «гуманітарної інтервенції» Блера значно відрізнялася від доктрини запобіжного удару американців. Аналізуючи цю політику можна сказати, що цілі, які ставили перед собою США та Англія збігаються, але мають різні шляхи їх досягнення. Якщо Великобританія намагається не виходити за

межі міжнародного права, то Америка з готовністю застосовує військову силу та односторонні дії. Така політика Англії щодо Іраку вкотре показала, що вони знову прийняли сторону Вашингтона. Внаслідок чого Англія практично втратила свою позицію, спрямовану на відновлення лідера в ЄС та її значення у союзі значно знизилося. Все це призвело до того, що Блер втратив значення політика світового масштабу. Політологи вважали, що прем'єр-міністр перетворився на зовнішньополітичного представника Америки, якому через такий вибраний курс довелося йти з ними до кінця. Підсумком війни в Іраку стало те, що Англія посилила своє міжнародне становище, що призвело до «колапсу зовнішньої політики Сполученого Королівства». Так звані «особливі відносини» із США вичерпали себе, а в Європі Великобританія посварилася з багатьма провідними країнами. У червні 2007 р. відбулися зміни у керівництві Лейбористської партії та уряду країни, пов'язані з падінням авторитету Е. Блера. Участь Великобританії в іракській війні розколола громадську думку країни, особливо після того, як виявилось, що Е. Блер узяв на віру недостовірні дані про наявність в Іраку зброї масового знищення і фактично ввів в оману уряд при ухваленні рішення, внаслідок якого популярність Лейбористської партії різко пішла на спад. Іракська війна явно спричинила «остигання» британсько-американських відносин [69].

Добровільний відхід Е. Блера був продиктований міркуваннями про збереження авторитету партії. В результаті лідером Лейбористської партії став Гордон Браун. З приходом до керівництва Г. Брауна британці пов'язували великі надії. Його, як автора багатьох урядових економічних та соціальних програм, вважали не лише теоретиком, а й успішним практиком-економістом. Проте Г. Браун, на відміну свого попередника, не поділяв його захоплення реформуванням державного сектора. Він не схвалював відправлення британських військ до Іраку. З такою позицією нового лідера пов'язували можливість ослаблення антибританських настроїв на Близькому Сході, хоча новий прем'єр-міністр Г. Браун у липні 2007 р. під час візиту до США запевнив про дотримання його урядом політики «особливих відносин» між двома країнами.

У серпні 2007 р. Браун заявив про відмову уряду ввести у Великій Британії європейську валюту [70].

З початком фінансової кризи 2008–2009 рр., що спричинила скорочення виробництва у провідних галузях економіки та призвела до зростання безробіття та інфляції, уряд Г. Брауна почав втрачати довіру британців. Свідченням цього стали травневі вибори 2009 р. до місцевих органів влади, на яких лейбористи зазнали поразки у Лондоні та низці інших міст країни.

У травні 2011 р. до влади прийшов коаліційний кабінет на чолі з Девідом Кемероном та Ніком Клеггом, який запропонував нову зовнішньополітичну програму. Вона мала на увазі нарощування активності Лондона у світовій політиці та зміцнення його впливів на формування глобального порядку денного. Правлячі кола Консервативної партії та Партії ліберальних демократів не приховували свого прагнення змінити британський зовнішньополітичний курс, а це передбачає повернення до політики «глобального залучення», заснованої на діяльну участь у вирішенні всіх основних проблем міжнародного життя. Крім цього, повернення до «глобальної гри» розглядається як засіб збереження політичного впливу країни на світовій сцені [71].

В умовах становлення поліцентризму лейбористи замість того, щоб шукати нових партнерів за межами Євро-Атлантики та зміцнювати зв'язки з країнами Співдружності, зосередилися виключно на США та ЄС.

Такий підхід призвів до скорочення частки королівства у світових справах, «європейському усередненню» його політичного профілю. Основними ресурсами реалізації концепції «глобальної залученості» у життя в розумінні уряду Кемерона і Клегга є традиційні британські «національні активи».

До них відносяться досвідчений дипломатичний корпус, одна з найкращих у світі армій, що з 1992 р. практично безперервно бере участь у збройних конфліктах різного ступеня інтенсивності і спецслужби, що не потребують особливого представлення.

Спираючись на підтримку цих інститутів, коаліційний кабінет має намір повернути Британії колишній вплив та статус у світових справах (див. рис. 2.1.) [104].

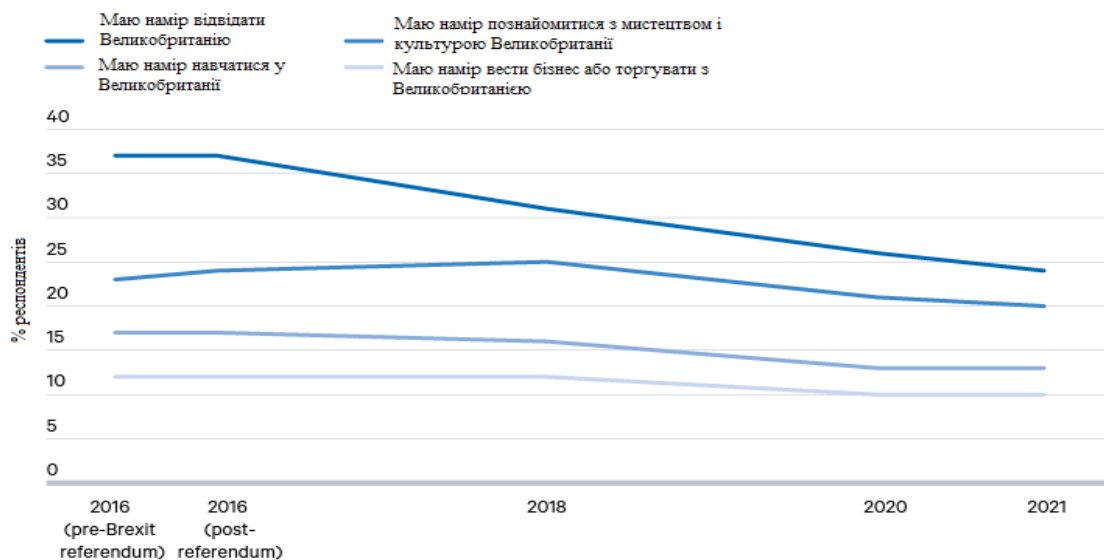

Рис. 2.1. Майбутні наміри співпрацювати з Великобританією, 2016–2021

Отже, розглянувши зовнішню політику Великобританії за цей період можна зробити такі висновки: протягом багатьох століть, її політика займає особливе місце у світі, вона відрізняється своєю відносною стабільністю, «традиціоналізмом» та еволюційністю. Відносно важливою рисою такої політичної стратегії є спадкоємність та здатність трансформуватися в умовах мінливого світу. У разі наступності виділяються такі фундаментальні риси як, масштабний характер інтересів країни, найвищий професіоналізм дипломатичної служби. Міністерство закордонних справ разом із закордонними дипломатичними представництвами займається підтримкою політичних зв'язків з іншими державами, розробляють та реалізують основні напрями зовнішньої політики, а також вирішують глобальні проблеми. Щодо здатності трансформуватися в умовах світу, що змінюється, то це можна простежити в концепціях зовнішньої політики, які змінювалися залежно від прем'єр-міністрів, які перебували на той чи інший момент при владі [72]. Так, наприклад, після розпаду біполярної системи міжнародних відносин Великобританія

намагається заново знайти своє місце у світі. Якщо раніше вона була сполучною ланкою між Москвою та Вашингтоном, то зараз їй доводиться переглянути свої пріоритети. Тому Англія стає «мостом» між Америкою та Європою. Намагаючись зберегти статус «особливих відносин» з США, вона підтримує їх, не тільки, у політичній, а й у військовій сфері, таким прикладом є допомога у бомбардуваннях Югославії та військових операціях в Іраку. При цьому Англія запроваджує подвійну політику з Євросоюзом. Вийшовши, вона прагне зберегти важелі впливу в Європі, але при цьому не втратити взаємозв'язок із Америкою. Тим самим Великобританія намагається зайняти місце світової держави, яка буде диктувати свої умови та впливати на міжнародну обстановку.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАГРОЗИ РОЗВИТКУ ГЕОСТРАТЕГІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА НАСТУПНІ 10 РОКІВ

3.1. Аналіз нової зовнішньополітичної стратегії, що закріплена за доктринальним документом: «Global Britain in a Competitive Age»

Протягом тривалого часу у Британії наголошують на розвитку та вдосконаленні кібероперацій та високих технологій (що і закріплено в останніх доктринальних документах, включаючи і нову зовнішньополітичну стратегію під назвою *Global Britain in a Competitive Age*). Крім того, у світлі заяви про формування загроз нового типу обґрунтовується та знижується чисельність конвенційних збройних сил, оскільки вони не можуть ефективно справлятися з такими загрозами. Це, безумовно, викликає невдоволення військового істеблішменту, однак він не може на це вплинути, оскільки військова політика формується та визначається на рівні прем'єр-міністра [73].

З метою оновлення стратегічних установок у 2021 р. влада Британії прийняла два ключові документи, які, як вважається, мають формувати зовнішню та військову політику країни як у найближчій, так і довгостроковій перспективі: *Global Britain in a Competitive Age* (зовнішньополітична стратегія, документ загального характеру) та *Defence in a competitive age* (військова стратегія). І хоча Борис Джонсон став прем'єр-міністром ще влітку 2019 р., нові доктринальні документи були представлені лише у березні 2021 р., що дозволяє припустити, що в цей період зовнішньополітична та військова сфери не входили до пріоритетів кабінету міністрів. Також слід додати, що ситуація навколо нового оборонного блоку AUKUS під егідою США (документ про створення якого було підписано 15 вересня 2021 р.) призвела до загострення відносин між країнами Заходу, а також до того, що багато декларованих положень вищезазначених документів застаріли та перестали бути релевантними [74].

Загалом, в основі нової стратегії лежать активніші зобов'язання щодо забезпечення безпеки (у т. ч. за рахунок посилення ролі країни на світовій арені).

Однак, беручи до уваги проблеми самої Британії, динаміку поточної ситуації у світі та посилення позицій Китаю, нарощування зовнішньополітичної активності є малоімовірним.

Документ під назвою «Global Britain in a Competitive Age», опублікований 15 березня 2021 р., має загальний характер. Структурно він складається з чотирьох розділів, які описують бачення уряду Бориса Джонсона за чотирма основними напрямками, які він вважає найбільш важливими: наука та технології, відкритий міжнародний порядок майбутнього, безпека, а також пристосованість системи до внутрішніх та зовнішніх збурень [75].

У ньому проголошується необхідність підтримки чинного міжнародного порядку, який передбачає збереження лідерства Заходу, незважаючи на те, що таке лідерство слабшає. Також наголошується на факті лідерства Британії у світі, яке, згідно з документом, зокрема, обґрунтовується:

- головуванням Британії у G7, проведенням саміту Global Partnership for Education у липні 2021 р., проведенням у листопаді 26-го кліматичного саміту ООН;
- розгортанням авіаносної ударної групи (АУГ) з авіаносцем «Королева Єлизавета» у Середземному морі, на Близькому Сході та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) з метою демонстрації військової сили та потенціалу її застосування у глобальному масштабі;
- збереженням ядерного статусу (проте цей аспект матиме більш формальний характер, зокрема, через проблеми, пов'язані з оновленням та модернізацією ядерної тріади та програми з модернізації ракет Trident);
- збереженням ролі провідного європейського союзника в рамках НАТО (проте участь Британії у військовому союзі AUKUS ставить це під питання);
- тим фактом, що Британія є п'ятою найбільшою економікою світу.

Також, з одного боку, декларується збереження глобального охоплення британської зовнішньої політики, але, з іншого боку, приведені в документі дані заперечують таке положення. При цьому виникає питання, наскільки ці дані можна вважати відповідними дійсності для підтвердження провідного положення Британії

в тому наскільки представлені кількісні дані відображають якісні аспекти такого «домінуючого» положення [76].

У той же час у документі спостерігаються певні протиріччя. Так, з одного боку, виявляється необхідність підтримки чинного міжнародного порядку, але, з іншого, декларується так званий «новий підхід», який (на відміну від попередніх аналогічних документів) передбачає адаптацію до змін у світовій політиці, а не збереження світового порядку, сформованого після закінчення «холодної війни».

Подібні зміни, як показано в документі, визначають геополітичні та геоекономічні чинники, включаючи зростання активності Китаю на світовій арені та посилення важливості Індо-Тихоокеанського регіону, системне протистояння між демократичними та авторитарними режимами, швидкими технологічними змінами [77].

При цьому британський уряд вважає, що в сьогоденних умовах пріоритетом є просування інтересів британського народу на міжнародній арені. Ці інтереси включають: забезпечення суверенітету, безпеки, добробуту. Майбутнє процвітання, на думку кабінету міністрів Британії, залежить від активізації співпраці з регіонами світу, що динамічно розвиваються, включаючи Індо-Тихоокеанський регіон, Африку та країни Персидського заливу, однак основну увагу планується надалі приділяти Євро-Атлантичному регіону [78].

Діюча влада Британії вважає, що до інструментів забезпечення безпеки можна віднести, зокрема, наступне:

- підвищення оборонних витрат до рівня понад 2% (що вище, ніж рекомендовано в НАТО);
- розгортання миротворчих місій;
- запобігання кібератакам;
- запровадження санкцій;
- укладання торгових угод із 66 країнами, які не входять до ЄС;
- подання заявки на вступ до Транстихоокеанського партнерства (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership);
- проведення самітів G7 та COP26.

Для досягнення зазначених вище цілей у документі ставляться 4 завдання, а органом, відповідальним за їх виконання, визначається МЗС Великобританії:

- збереження стратегічної переваги за рахунок розвитку науки та технологій;
- формування міжнародного порядку майбутнього;
- зміцнення безпеки (у т. ч. за кордоном);
- формування стійкості системи до внутрішніх та зовнішніх збурень.

Також у документі наголошується, що вирішення перерахованих завдань не може бути досягнуто без співпраці з партнерами, проте на практиці відносини Лондона як з партнерами по Заходу, так і поза ним мають тенденцію до погіршення (останнім прикладом є участь у блоці AUKUS, що викликало негативну реакцію Німеччини та Франції). Таким чином, зараз навряд чи можна говорити про повноцінне співробітництво Британії з іншими важливими акторами світової політики на напрямках, що цікавлять Лондон, а також про те, що передумови такої співпраці можуть бути закладені в найближчій перспективі [79].

У той самий час нова стратегія має наступний характер стосовно попередніх документів. Ось факти, що підтверджують цю тезу:

- збереження важливості співпраці із США та утримання у фарватері американської зовнішньої політики в цілому (що й підтвердив факт участі в AUKUS);
- забезпечення колективної безпеки в рамках НАТО;
- захист прав людини.

Проте британська стратегія також має на увазі і низку змін, у тому числі:

- участь у формуванні світового порядку майбутнього;
- дивергенція з Європою (при сприянні у забезпеченні безпеки останньої);
- провідна роль у вирішенні проблеми кліматичних змін (це положення не розкривається докладно);
- активний розвиток науки та технологій, космічної галузі;
- збереження домінування Британії в кіберпросторі (тобто сам факт такого домінування подається як незаперечний і не обґрунтовується);

– зміщення фокусу на Індю-Тихоокеанський регіон (реалізації цього завдання має сприяти призначення начальником штабу оборони Британії адмірала Ентоні Радакіна, незважаючи на опір британського військового істеблішменту. Зазначається, що він відіграв важливу роль у укладанні антикитайського пакту AUKUS);

- протистояння Китаю та державним загрозам (state threats);
- створення збройних сил постійної готовності;
- забезпечення стійкості країни до зовнішніх та внутрішніх збурень.

Багато із зазначених пунктів вимагають значного фінансування, при цьому слід зазначити, що навіть США з їх гігантськими ресурсами не можуть досягти результатів у вирішенні низки деяких завдань, наприклад, у протистоянні з Китаєм [80].

Тому, як мінімум, викликає питання те, що Британія зможе взяти значну участь у формуванні світового порядку майбутнього або створити збройні сили постійної готовності [81].

У *Global Britain in a Competitive Age* виділяються та розглядаються наступні чотири тенденції розвитку системи міжнародних відносин на період до 2030 р.:

– геополітичні та геоекономічні зміни, у тому числі зростаюча роль Індю-Тихоокеанського регіону, Китаю (який позначається як системний конкурент), регіональних держав на світовій арені;

- системне протистояння між демократичними та авторитарними режимами;
- швидкі технологічні зміни;
- наявність транснаціональних викликів, що потребують колективних дій (наприклад, коронавірус, кліматичні зміни та тероризм).

Також у документі вказується, що довгострокові наслідки коронавірусу впливатимуть на зазначені тенденції та, що їхній вплив важко прогнозувати. Окремо звертається увага на:

- погіршення ситуації у сфері забезпечення глобальної безпеки;
- збереження загрози європейській безпеці з боку Росії;

– посилення могутності Китаю (тобто британська влада декларує, що вбудовується в антикитайський порядок денний США і що британська політика щодо Пекіна є похідною від курсу Вашингтона);

– збереження загроз для глобальної стабільності з боку Ірану та КНДР;

– збереження терористичної загрози;

– посилення фактору кліматичних змін;

– зростання конкуренції у космосі та кіберпросторі (зокрема, зростання ймовірності здійснення кібератак проти британських комп'ютерних мереж та стратегічних об'єктів).

Ще одна суперечність документа полягає в наступному: хоча Британія і декларує, що хоче більше орієнтуватися на Індо-Тихоокеанський регіон, у ньому велику роль відіграє Китай, який, здається, протистоятиме будь-яким спробам зовнішніх гравців (не лише Британії) нарощувати тут свою присутність [82].

У рамках виконання першого завдання щодо розвитку науки і технологій та забезпечення статусу Британії як світової науково-технологічної держави, окрім іншого, передбачається збільшити інвестиції в науку та технології для збереження стратегічної переваги (так, передбачається збільшення витрат на НДДКР до 2,4 % ВВП до 2027 р.) [83].

Щодо формування світового порядку майбутнього, то в документі зазначається, що Британія реалізовуватиме активніший підхід до реагування на погіршення ситуації у сфері забезпечення глобальної безпеки, проте не конкретизується, в чому це виражається. Наголос зроблено на загальні фрази, пов'язані з активізацією міжнародного співробітництва [84].

Завдання зміцнення внутрішньої та зовнішньої безпеки визначається через протистояння вороже налаштованим державам (виходячи з контексту, йдеться насамперед про Росію та Китай) як усередині країни, так і на зовнішньополітичній арені. У рамках її рішення, зокрема, передбачається збільшити британський військовий бюджет (на 24 млрд фунтів протягом наступних чотирьох років) та підтримувати військові витрати на рівні понад 2% ВВП (див. рис. 3.1.) [103].

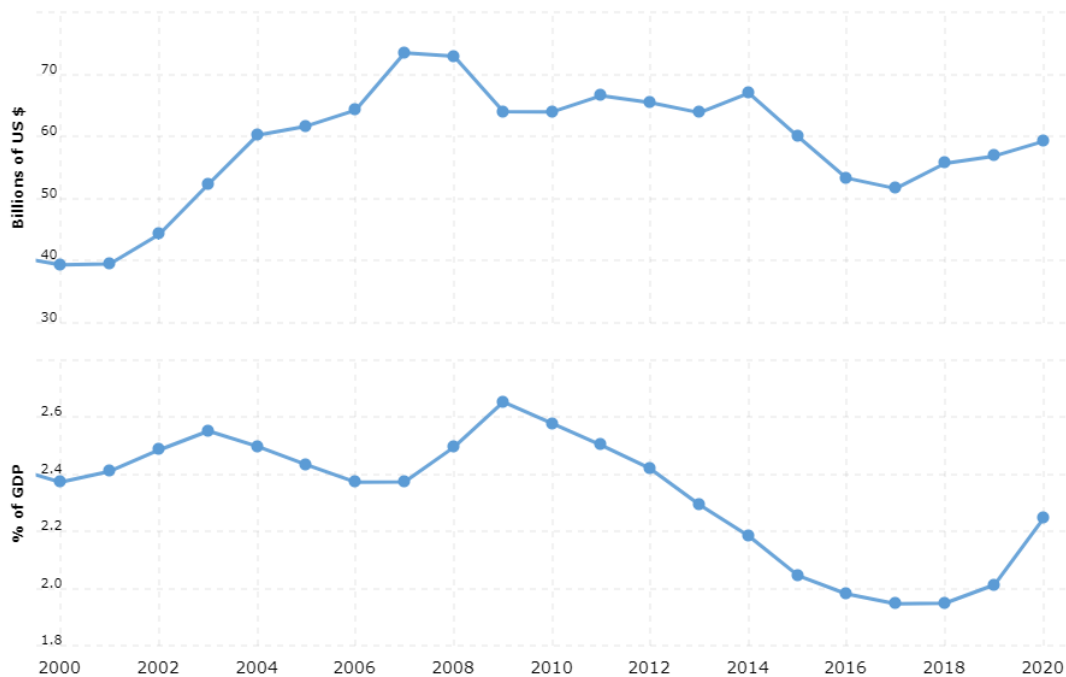

Рис. 3.1. Графік військового бюджету Британії 2000-2020 роки

Крім того, декларуються такі заходи:

- підтвердження прихильності до зобов'язань у рамках НАТО;
- покращення взаємодії з євроатлантичними союзниками;
- модернізація ЗС Британії, включаючи зміну структури ЗС, збільшення тривалості та чисельності контингентів розгортання за кордоном як у складі сил НАТО, так і у складі сил інших партнерів, інвестиції у стратегічні хаби, включаючи Кіпр, Гібралтар та Німеччину, а також реалізацію нової оборонно-промислової стратегії;
- підвищення здатності держави до управління та деескалації кризи, що протікає в кількох сферах, зокрема, за рахунок проведення національних стратегічних навчань та участі у стратегічних навчаннях НАТО та ЄС;
- зміцнення колективної безпеки в Індो-Тихоокеанському регіоні (зокрема, за рахунок відправлення туди авіаносної ударної групи (АУГ) у складі авіаносця «Королева Єлизавета»);
- зміцнення кібербезпеки.

Що стосується вирішення четвертої задачі (формування здатності системи до внутрішніх та зовнішніх збурень) та її інструментів, то навряд чи відповідний опис

можна назвати змістовним. Коротко, у цьому розділі йдеться про боротьбу з кліматичними змінами, необхідність збереження біорізноманіття, підвищення готовності до пандемій з урахуванням уроків пандемії коронавірусу, при цьому, як правило, ці заходи не конкретизуються [86].

Підсумовуючи розгляд документа *Global Britain in a Competitive Age*, попередньо можна сформулювати такі висновки. Нинішня версія доктринального документа такого рівня, в цілому, не містить істотних відмінностей від аналогів і має такі властивості:

- демонстративний і декларативний характер, ряд неоднозначних, суперечливих та повторюваних тез, що говорить про нестиківки при його розробці;
- зв'язок з поточним станом справ є слабким, тоді як реальність міжнародних відносин явно спростовує як мінімум частину тез, що містяться в документі, при цьому деякі з них вже застаріли;
- обтічний характер запропонованих кроків або заходів.

З погляду на зміст – нова зовнішньополітична стратегія Британії наголошує на наступному:

- визначає Китай як системного конкурента;
- закріплює слідування у руслі зовнішньої політики США та антикитайський характер зовнішньої політики Британії;
- декларує, що Росія залишається гострою та прямою загрозою для Британії;
- вказує на збереження тенденції до змін у глобальному балансі економічної могутності на користь Індостанського регіону;
- робить акцент на зростання конкуренції у таких сферах, як технології, кіберпростір та космос;
- наголошує на тенденції до погіршення ситуації у сфері забезпечення безпеки, до зростання конфліктів та нестабільності.

Видається малоімовірним, що нова зовнішньополітична стратегія Британії, її цілі та завдання будуть реалізовані у поточному вигляді. Безсумнівно, що влада країни продовжуватиме докладати зусиль щодо розвитку науки та технологій, нарощування фінансування. Щодо формування світового порядку майбутнього та

зміцнення безпеки, то, очевидно, ці завдання у широкому розумінні зводяться до адаптації британської зовнішньої політики до зовнішньополітичного курсу США, нехай навіть і за рахунок послаблення відносин з ЄС та іншими країнами. При цьому погіршення відносин з Китаєм, одним із найбільших британських торгових партнерів, безсумнівно, вплине як на національну економіку, так і на зовнішньоторговельний стан країни.

3.2. Виклики перед «Global Britain» до 2030-го року та відповіді на них

Виділяються чотири тенденції подальшого розвитку зовнішньої політики Великої Британії. По-перше, стратегічне та військове протистояння з Росією через статус України та загальні рамки європейської безпеки, ймовірно, домінуватиме у зовнішній політиці та політиці безпеки Великобританії в найближчому майбутньому. Це надає серйозніших переваг Великій Британії та її сусідам з ЄС, відкидаючи політичні розбіжності, які визначали більшу частину їхніх відносин у 2021 році та до нього. Це також допоможе полегшити перехід Великої Британії до більш збалансованого економічного відновлення після Brexit [87].

По-друге, криза з Росією зміцнила позиції Великої Британії у її відносинах з Вашингтоном. Але триваюча політична поляризація в США – з ключовими виборами до Конгресу в листопаді 2022 року та позиціями щодо президентських виборів 2024 року, які набувають помітності в 2023 році – означає, що адміністрації Байдена буде важко відігравати послідовну роль лідера в новій боротьбі між демократичними та автократичними системами уряду, особливо якщо він змушений зосередити значну частину своєї обмеженої зовнішньополітичної енергії на врегулюванні війни Росії з Україною та на європейській безпеці загалом. У цьому контексті США покладатимуться як на ЄС, так і на НАТО. Тому Сполученому Королівству також необхідно зберегти свою роль організатора ширшої ліберально-демократичної спільноти – «Великої сімки плюс» – і забезпечити, щоб її не витіснили на узбіччя через тіснішу координацію між США та ЄС [88].

По-третє, вторгнення Росії в Україну призводить до більш інтенсивного геоекономічного та стратегічного змагання між Китаєм і США, а також до більш розділеного світу. Як результат, у багатосторонніх інституціях світу триватиме дисфункція, а багато країн шукатимуть більш індивідуальні домовленості у своїх міжнародних відносинах. Незважаючи на те, що ця ситуація є негативною для світу, ця ситуація надає більшій стратегічній меті різновидам двосторонніх і регіональних торгових угод, які Велика Британія прагне розробити. Те саме стосуватиметься зусиль Великої Британії щодо сприяння глобальним дебатам щодо стандартів і правил, від торгівлі до управління Інтернетом [89].

По-четверте, у менш ієрархічному світі, де глобальному домінуванню найбільших демократій, таких як США та Велика Британія, заперечує не лише Китай, а й безліч інших великих і середніх країн, міжнародний вплив Великої Британії залежатиме від її здатності сприяти вирішенню проблем, які стосуються інших, а також її власних вузьких національних інтересів – простіше кажучи, пошуку глобальних рішень глобальних проблем. Велика Британія розширила свою м'яку силу частково завдяки своєму лідерству в критичних глобальних проблемах, таких як зміна клімату, і підтримці соціального та економічного розвитку більш маргіналізованих країн. Ризик зараз полягає в тому, що Global Britain буде змішана в очах інших із перспективою «Британія перш за все», якщо зосередженість уряду на реагуванні на кризу в Україні змусить його відвернути свою увагу та ресурси від зобов'язань Великобританії щодо підтримки глобальної стійкості [90].

Антагонізм щодо ЄС, який характеризує політичні меседжі міністрів Консервативної партії з 2019 року, був передбачуваним і неминучим. Прем'єр-міністру Джонсону важко повернутися до позитивного підходу до ЄС, оскільки він завоював свою парламентську більшість завдяки твердому зобов'язанню «завершити Brexit» і враховуючи глибокий рівень недовіри, з яким до нього ставляться колеги з ЄС. Йому також потрібно зберегти свою базу в теплі для наступних загальних виборів, водночас довівши, що його беззастережний Brexit матиме катарсис на перспективі країни, який він обіцяв під час кампанії за відхід [102].

Тим не менш, на початку 2022 року уряд створив враження, що він має намір налаштувати відносини Великобританії та ЄС на більш позитивне русло. Після відставки лорда Фроста відповідальність за управління відносинами Великобританії з ЄС повернулася до Міністерства закордонних справ, Співдружності та розвитку. Міністр закордонних справ Ліз Трасс звернулася до віце-президента Європейської комісії Мароша Шефчовича на початку свого перебування на посаді, тоді як уряд зазначив, що на даний момент відкладе свої занепокоєння щодо участі Європейського суду в нагляді за імплементацією Протоколу щодо Північної Ірландії. Компроміси ЄС щодо інтенсивності прикордонних перевірок товарів, що ввозяться до Північної Ірландії з Великої Британії, допомогли створити враження, що цю найбільш токсичну проблему можна вирішити за допомогою технократичних рішень [91].

Перші промови Трасс на посаді міністра закордонних справ майже не згадували ЄС як інституцію. Наприклад, у своєму виступі на конференції Консервативної партії у жовтні 2021 року вона натомість згадала Балтійську трійку та Вишеградську четвірку як важливих європейських партнерів разом із довгим списком неєвропейських цілей нової, більш комерційно орієнтованої зовнішньої політики Британії.

Проте, як попереджали уряд, Великобританія не може уникнути гравітаційного тяжіння ЄС і зараз потрапила в пастку нескінченних переговорів із сусіднім торговим блоком. Незалежно від прийняття політичних рішень, у 2022 році торговельні відносини Великобританії та ЄС також можуть погіршитися з суто технічних причин. На початку року ЄС запровадив вимогу до британських експортерів надавати офіційні докази походження всіх компонентів їхнього експорту, а не просто подавати відповідну декларацію. Це посилює процедурний тягар для малих і середніх підприємств, які вже мали справу з додатковою тяганиною митних процедур, щоб підтвердити, що їх експорт відповідає нормативним і фітосанітарним стандартам ЄС. А з липня 2022 року Сполучене Королівство планує завершити запровадження власних прикордонних перевірок більшості товарів, що надходять до Великобританії з ЄС [92].

Продовження антагоністичних торгових відносин з ЄС буде економічно контрпродуктивним, що зробить шлях до відновлення після пандемії ще крутішим. Здоров'я економіки Великої Британії та безпека робочих місць незліченних працівників залишаються взаємопов'язаними з станом ЄС, враховуючи, що до Brexit майже 3 мільйони робочих місць – 43 відсотки з 6,5 мільйона робочих місць у Великій Британії, підтримуваних експортом – залежали від експорту в ЄС, згідно з власними даними уряду [101].

Однак ці неофіційні формати не можуть бути повністю ізольовані від напруженості, спричиненої Brexit. Потенціал того, що економічні розбіжності Великобританії та ЄС можуть перетнути бажання координації зовнішньої політики, був очевидним напередодні саміту лідерів G7 у 2021 році, який проходив у Великій Британії, оскільки уряди Франції та Німеччини засудили загрозу уряду Джонсона викликати статтю 16 Протоколу про Північну Ірландію, і адміністрація Байдена виступила з безпрецедентним демаршем, попередивши про серйозні наслідки, якщо Велика Британія вживе заходів у відповідь на цю загрозу. Це був чіткий сигнал про те, що стійкі антагоністичні економічні відносини з ЄС, ймовірно, послаблять міжнародний вплив Великої Британії в цілому – не лише в G7 та трансатлантичних відносинах, але потенційно також на інших багатосторонніх форумах, таких як G20 [93].

Високий рівень координації у відповідь на кризу з Росією щодо війни з Україною тепер може слугувати потужною противагою ризикам перетікання жорсткого порядку денного Великобританії та ЄС у двосторонню співпрацю у сфері зовнішньої політики та політики безпеки. Велика Британія, США, Канада та ЄС тісно узгоджують свої дипломатичні повідомлення, обмін розвідданими та виконання пакетів санкцій із початку ескалації кризи в листопаді 2021 року. Ідея ЄС прагнути до «європейської стратегічної автономії» як захист від ненадійні трансатлантичні відносини наразі здаються менш привабливими для багатьох столиць ЄС. Більше того, після запрошення, надісланого Ліз Трасс разом із її колегами із США та України взяти участь у Раді міністрів закордонних справ ЄС на початку березня 2022 року, є можливість створити більш часті та стабільніші

механізми для зовнішньої взаємодії Великобританії та ЄС. політична координація, за винятком свого роду формального договору, який залишається анафемою для більшої частини Консервативної партії, але це дозволило б упорядкувати нещодавню тісну роботу та уникнути необхідності для обох переосмислювати ці процеси в майбутньому [94].

Один із варіантів полягає в тому, щоб дослідити, як паралельні процеси, які зараз тривають для розробки нової Стратегічної концепції НАТО та Стратегічного компасу ЄС, можуть включити Велику Британію, поряд із США та Канадою, у більш регулярну трансатлантичну координацію в повному спектрі відповідей, які НАТО та ЄС разом пропонують протистояти викликам, що становлять спільний інтерес для їх членів. Наголос Великої Британії на концепції інтегрованого стримування, що дає силам Великобританії та НАТО стійкість для послідовної боротьби з супротивником, який діє за порогом війни, разом із його рішучістю бути провідною нацією в інноваційній науці та технологіях [100].

Відповідь на вторгнення Росії в Україну також підкреслила, яким чином зростаючий порядок денний ЄС у сфері оборони, який зараз зосереджений на спільному фінансуванні потенціалу та розбудові спроможності, підтримці кіберзахисту та покращенні транскордонної мобільності – матиме важливе значення для інтегрованої відповіді Європи на російську загрозу в майбутньому. Участь Великої Британії в першому у НАТО Інноваційного фонду та розміщення майбутньої європейської штаб-квартири нового Інноваційного прискорювача оборони НАТО для Північної Атлантики означає, що їй потрібно знайти регулярну структуру для обговорення питань стандартів, регулювання та сумісних технологічних рішень з ЄС, враховуючи його компетенцію та джерела фінансування в цих сферах. Інакше існує ризик того, що Велика Британія може виявитися виключеною з поглибленого оборонного промислового та технологічного співробітництва в рамках ЄС, оскільки значне заплановане збільшення витрат на оборону Німеччини спонукає до нових ініціатив у цьому секторі [95].

Конкретніший діалог між Великою Британією та ЄС щодо безпеки також може стати результатом російсько-української війни. Це може включати створення

групи перегляду санкцій, яка б забезпечувала узгодження термінів і цілей санкцій, а також домовленостей щодо їх скасування. Контраст між обмеженим початковим раундом санкцій Великої Британії проти російських олігархів, наближених до президента Путіна, та набагато більш комплексним пакетом санкцій США та ЄС, запроваджених одразу після того, як Путін визнав сепаратистські регіони Луганська та Донецька 23 лютого 2022 року, підкреслив ризики покладаючись на неформальну координацію, засновану на різних правових рамках. Якщо уряд Сполученого Королівства цілеспрямовано не зосередиться на тісній координації з ЄС щодо вторгнення Росії в Україну, щоб закріпити це попереднє покращення відносин, вага та тертя, пов'язані з видатним бізнесом після Brexit, все одно можуть створити нові розбіжності, які послаблять обидві сторони переломний момент у міжнародних відносинах.

Адміністрація Байдена увійшла в Білий дім, щоб відновити трансатлантичні відносини в рамках своїх зусиль зі зміцнення альянсів США по всьому світу. Підготовка та початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну дозволили Байдену втілити ці зобов'язання в життя. Але масштаб зовнішньополітичних амбіцій і вимог адміністрації США, а також її надзвичайно складний внутрішній порядок денний означають, що американська дипломатія рідко зможе віддати перевагу історично «особливим» відносинам США з Великобританією. Швидше існує ризик того, що Велика Британія може постраждати в наступні пару років через тісніші відносини США та ЄС, а також низку угод між ними, які виключають Великобританію [96].

Відповідь на агресію Росії проти України була сприятливою для стосунків Великої Британії з адміністрацією Байдена, враховуючи жорсткі повідомлення направлені до уряду Росії та надання оборонної військової підтримки Україні напередодні та під час вторгнення. Це сталося після набагато більш продуктивного року у відносинах Великобританії та США, ніж очікувалося, кульмінацією якого став розголос навколо підписання нової Атлантичної хартії напередодні саміту G7 у червні 2021 року та – про що повідомлялося менш широко – рішення США

фінансувати нову високопотужну боєголовку W93 для балістичних ракет підводних човнів, яка є однією з основ особливих ядерних відносин двох країн [97].

За рік після випуску Інтегрованого огляду Сполучене Королівство зробило важливі кроки для виконання своїх чотирьох широких міжнародних пріоритетів. Воно використало своє головування у G7 у 2021 році, щоб об'єднати ширшу спільноту країн, включаючи союзників в Індо-Тихоокеанському регіоні, які віддані захищати власні ліберальні демократії та підтримувати інших, які дотримуються спільного набору цінностей. Ця «G7 Plus» краще здатна кинути виклик Китаю в розробці критичних технологій і глобальної інфраструктури, і дала більш потужну та злагоджену відповідь на вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, ніж можна було б очікувати.

Велика Британія також зробила провідний внесок у захист ліберально-демократичного співтовариства, що є її другою основною метою. Під час кризи з Росією через Україну Велика Британія виправдала свої амбіції бути провідним європейським союзником у НАТО та була одним із найрішучіших прихильників озброєного уряду в Києві в його боротьбі протистояти вторгненню та забезпечити Україні можливість залишитися суверенною державою. Вона надала критично важливу військову допомогу Україні напередодні вторгнення Росії, посилив свою військову присутність у Балтії та запровадив механізми координації та навчань між північноєвропейською групою країн, які входять до Об'єднаних експедиційних сил [98].

Протягом 2021 року розгортання Великою Британією авіаносної ударної групи в Індо-Тихоокеанському регіоні, серія двосторонніх навчань і нові угоди з безпеки підкреслили паралельний стратегічний «нахил» країни в регіоні. Велика Британія не може наполегливо залучати ті самі ресурси в Індо-Тихоокеанський регіон, що й у Європі, але вона поглибила свої зобов'язання перед своїми союзниками в регіоні в межах обмежень своїх ресурсів.

Дослідження уряду були більш неоднозначними щодо його третьої мети, сприяння глобальній стійкості до викликів зміни клімату, пандемії COVID-19 та їхнього впливу на бідність і нерівність. Велика Британія очолювала успішну

підготовку та завершення саміту COP26 у Глазго в листопаді 2021 року. Але вона не змогла мобілізувати G7 для розміщення вакцин проти COVID десь близько до кількості, необхідної для найбільш вразливих країн з низьким рівнем доходу. У поєднанні з серйозними та раптовими скороченнями урядом видатків Сполучене Королівство сприяло зростанню розбіжностей між найбагатшими та найбіднішими країнами світу протягом 2021 року з усіма ризиками, які це несе в майбутньому [99].

З точки зору четвертої мети Інтегрованого огляду, забезпечити підтримку добробуту британських громадян міжнародною економічною політикою Великої Британії, уряд може вказати на свій успішний перегляд на двосторонній основі всіх торговельних угод, які Велика Британія раніше укладала з третіми сторонами як члени ЄС. Подальше відкриття та завершення переговорів щодо невеликої кількості нових двосторонніх угод разом із кроками щодо впровадження регуляторних інновацій у фінансовому, цифровому та біотехнологічному секторах є важливим першим внеском у прагнення стати науково-технологічною супердержавою та забезпечуючи, щоб Великобританія залишалася однією з найбільш конкурентоспроможних економік світу.

ВИСНОВКИ

Тридцятирічна перерва у постбіполярному світі закінчилася 24 лютого 2022 року і новий час кинув виклик світовим гравцям. Британія прийняла його з позиції того, хто прагне зайняти лідируюче місце в Європейській політиці, а може й у світовій. Протягом своєї історії вона стикалася з масою викликів і британська спроможність виборювати своє місце у світі завжди допомагала їй бути визначальним актором міжнародних відносин.

Під час написання дипломної роботи було встановлено, що особливостями політики Об'єднаного Королівства є: досягти своїх цілей там, де інші країни рівного калібру зазнають невдачі, «вдарити сильніше своїх можливостей» — ось принцип, який Англія успішно реалізує. Лондону вдалося звести до мінімуму негативні наслідки розпаду Британської імперії, з найменшими втратами відступити з колишніх позицій у системі міжнародних відносин. Британія зберегла високий міжнародний статус, покладаючись не тільки на реальні важелі впливу у світі, а й у атрибути великої держави. Британія впевнена, що втративши статус імперії, вона продовжує залишатися «осьовою державою». Вона продемонструвала мистецтво гри такими козирями, як «особливі відносини» із США, місце постійного члена в Раді Безпеки ООН, ядерний потенціал, різні форми «м'якого» тиску та впливу на колишні підконтрольні території.

Аналізуючи нову стратегію Global Britain ми прийшли до наступного:

– термінова потреба скоординувати ефективну відповідь на вторгнення Росії в Україну дає можливість відновити відносини між Великобританією та ЄС навколо фундаментальних цінностей та інтересів безпеки, які їх об'єднують, а також глибокої економічної взаємозалежності, яка завжди їх об'єднуватиме. Це означає, що уряд Великої Британії має розробити позитивний порядок денний із ЄС як установою, а не лише з окремими державами-членами ЄС чи іншими вибірковими групами, як це нещодавно було зроблено, наприклад, із Вишеградською четвіркою.

– Триваюча центральна роль США, поряд з ЄС, у довгостроковій безпеці та економічному добробуті Сполученого Королівства була відображена в підписанні президентом Байденом і прем'єр-міністром Джонсоном нової Атлантичної хартії безпосередньо перед G7 Carbis Bay. Саміт у червні 2021 року. І зовсім нещодавно тісна координація Великої Британії та США щодо військової та розвідувальної підтримки Києва напередодні вторгнення Росії в Україну послужила нагадуванням про один із «особливих» аспектів цих двосторонніх відносин .

– G7 Plus може стати інструментом для Великої Британії, щоб слідувати своїм міжнародним пріоритетам як більш рівноправного партнера поряд із ширшою спільнотою союзників. З обох цих причин Велика Британія має мислити справді глобально, коли йдеться про спільноту ліберальних демократій. Оскільки Велика Британія під час головування у G7 була в центрі ініціативи щодо об'єднання G7 з членами Індійсько-Тихоокеанської четвірки, вона виграла б від постійних зусиль, щоб перетворити цю новонароджену G7 Plus на більш стабільну та наполегливу групу: ту, яка здатна і бажає побудувати відкриту, прозору та сталу глобальну економіку, захистити основи власних ліберальних демократій своїх членів і надати підтримку тим країнам, які віддані тим самим цінностям і результатам. Зміцнення механізмів координації та спільної мети цього більшого угруповання може також допомогти зменшити ризики того, що Велика Британія залишиться осторонь через зростаючу співпрацю США та ЄС. Натомість G7 Plus може стати засобом для Великобританії, щоб слідувати своїм міжнародним пріоритетам як більш рівноправного партнера поряд із більш широкою спільнотою союзників.

– Велика Британія також тепер має можливість вести переговори та укласти нові торговельні угоди та галузеві домовленості з країнами, чиї порівняльні переваги доповнюють переваги Великої Британії, деякі з яких намагаються боротися з цим. Також укласти різні галузеві домовленості з країнами, чиї порівняльні переваги доповнюють переваги Великобританії, деякі з яких, в тому числі, намагаються досягти прогресу в ЄС. Хоча чисті вигоди від цих угод не компенсують у найближчій перспективі втрати безбар'єрної торгівлі з ЄС, вони допоможуть деяким конкретним підприємствам і секторам. Але, мабуть, ще важливіше,

враховуючи поточний геополітичний контекст, вони зміцнять дипломатичний голос Великобританії та гео економічну присутність у частинах світу, які стають все більш важливими для її зовнішньої політики.

– Це означає, що Велика Британія повинна зосередити свою торговельну стратегію в 2022–2023 роках на тих країнах і регіонах, які можуть бути важливими партнерами в посиленні розколу між Росією і Китаєм, з одного боку, і G7 Plus, з іншого. Завершення вступу до СРТРР (Всеосяжна та прогресивна угода про транстихоокеанське партнерство) стане важливим сигналом у цьому відношенні. Так само було б і з укладенням торговельних угод з країнами за межами «мережі свободи» Великої Британії, такими як Єгипет і В'єтнам, які ще можуть бути втягнуті в мережу автократичних держав.

Оскільки Велика Британія намагається залишити свій слід як автономний глобальний гравець після «Брекзиту» – виправдані звинувачення в подвійних стандартах і докази лицемірства завдадуть глибокої шкоди – не в останню чергу через її так цінну м'яку силу. І навпаки, у майбутньому для впливу Британії у світі буде небагато більш цінних активів, ніж репутація надійного члена спільноти ліберальних демократій, який послідовно дотримується своїх зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. An Introduction to 20th-Century England (1901-2000) // English Heritage. URL: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/20th-century/> (дата звернення: 10.10.2022).
2. BBC – History – British History in depth: Prime Ministers and Politics Timeline // BBC – Home. URL: https://www.bbc.co.uk/history/british/pm_and_pol_tl_01.shtml (дата звернення: 10.10.2022).
3. Britain in Global Politics. / ed. by C. Baxter, M. L. Dockrill, K. Hamilton. London : Palgrave Macmillan UK, 2013. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137367822> (дата звернення: 10.10.2022).
4. Britain in the 20th Century: The Collapse of the Postwar Settlement, 1964-1979 // Gresham College. URL: <https://www.gresham.ac.uk/watch-now/britain-20th-century-collapse-postwar-settlement-1964-1979> (дата звернення: 10.10.2022).
5. England: Post-Johnson Period Foreign Policy Possibilities – ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi // ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. URL: <https://www.ankasam.org/england-post-johnson-period-foreign-policy-possibilities/?lang=en> (дата звернення: 10.10.2022).
6. Global Britain: An American review // Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/global-britain-an-american-review/> (дата звернення: 10.10.2022).
7. Global Britain in a divided world // Chatham House – International Affairs Think Tank. URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/03/global-britain-divided-world> (дата звернення: 10.10.2022).
8. How Will Britain’s Foreign Policy Be Shaped After Johnson? – ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi // ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. URL: <https://www.ankasam.org/how-will-britains-foreign-policy-be-shaped-after-johnson/?lang=en> (дата звернення: 10.10.2022).

9. MA 20th-Century British History by Research University of Buckingham // University of Buckingham. URL: <https://www.buckingham.ac.uk/courses/research/ma-20th-century-british-history-by-research> (дата звернення: 10.10.2022).

10. Security Policies of Sunak and Truss and Their Impact on the Global System – ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi // ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. URL: <https://www.ankasam.org/security-policies-of-sunak-and-truss-and-their-impact-on-the-global-system/?lang=en> (дата звернення: 10.10.2022).

11. The Church of England and British Politics since 1900 // Boydell and Brewer. URL: <https://boydellandbrewer.com/9781783274680/the-church-of-england-and-british-politics-since-1900/> (дата звернення: 10.10.2022).

12. The Liberal Party at the beginning of the 20th century // Open Edition Journals. URL: <https://journals.openedition.org/mimmoc/> (дата звернення: 10.10.2022).

13. The State of Twentieth-Century British Political History Journal of Policy History Cambridge Core // Cambridge Core. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-policy-history/article/abs/state-of-twentiethcentury-british-political-history/> (дата звернення: 10.10.2022).

14. Great Britain: what foreign policy will be after Boris Johnson? – ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi // ANKASAM Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. URL: <https://www.ankasam.org/great-britain-what-foreign-policy-will-be-after-Boris-Johnson/?lang=eng> (дата звернення: 10.10.2022).

15. Гнучка залізна леді. Ліз Трасс стає прем'єр-міністром Великої Британії – BBC News Україна // BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features> (дата звернення: 10.10.2022).

16. Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти – European Historical Studies // European Historical Studies – Історичний факультет КНУ. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/andrij-grubinko-polityka-velykoji-brytaniyi-shhodo-shidnogo-rozshyrennya-yevropejskogo-soyuzu-istorychni-aspekty/> (дата звернення: 10.10.2022).

17. Свобода Р. Політика Великої Британії щодо України після відставки Джонсона не зміниться // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-brytaniya-ukrayina-pidtrymka/31933662.html> (дата звернення: 10.10.2022).

18. Тема 41. Внутрішнє становище та зовнішня політика Великої Британії у другій половині ХХ століття – на початку ХХІ століття - Всесвітня історія // Google Sites: Sign-in. URL: <https://sites.google.com/site/vsesvitistoria/tema-41-vnutrisne-stanovise-ta-zovnisna-politika-velikoie-britaniie-u-drugij-polovini-xx-stolitta-na-pocatku-hhi-stolitta> (дата звернення: 10.10.2022).

19. Англія // Велика Українська Енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 10.10.2022).

20. Британія проти Конвенції Тромсе? Про що сперечалися поважні лорди // Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/news/brytaniya-protu-tromse/> (дата звернення: 10.10.2022).

21. Британський консерватизм: історія успіху // Аналітика, безпека, економіка, міжнародна політика, культура. Зміст має значення!. URL: <https://tyzhden.ua/World/45552> (дата звернення: 10.10.2022).

22. Велика Британія в кінці ХІХ, на початку ХХ століття // mozok.click. URL: <https://mozok.click/814-velika-britanya-v-knc-xix-na-pochatku-xx-stolttya.html> (дата звернення: 10.10.2022).

23. Велика Британія на Близькому Сході (в 20-ті рр. ХХ століття) Київські історичні студії // Київські історичні студії. URL: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/26> (дата звернення: 10.10.2022).

24. Велика Британія та еволюція колоніальної системи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Сумський історико-архівний журнал. URL: <https://shaj.sumdu.edu.ua/велика-британія-та-еволюція-колоніал/> (дата звернення: 10.10.2022).

25. Велика Британія у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття // Історія в школі. URL: <https://forhistory.xyz/velika-britaniya-u-drugij-polovini-xx-na-pochatku-xxi-stolittya/> (дата звернення: 10.10.2022).

26. Великобританія у другій половині 20 століття. Реферат // Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/31781/ (дата звернення: 10.10.2022).
27. Великобританія у 20-30-х роках. – Гіпермаркет знань // Гіпермаркет Знань – перший в світі!. URL: <https://edufuture.biz/index>. (дата звернення: 10.10.2022).
28. Зовнішня політика Великої Британії URL: https://www.wiki.uk-ua.pina.az/Зовнішня_політика_Великої_Британії.html (дата звернення: 10.10.2022).
29. Зовнішня політика у другій половині 90-х років ХХ – на початку ХХІ ст. Сучасна Велика Британія - Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки) Навч. посібник // Політологія: Онлайн бібліотека - Книги, підручники, реферати, лекції. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-9495.html> (дата звернення: 10.10.2022).
30. Індустріалізація у Великій Британія, Російській Імперії, СРСР, лівобережній та південній Україні, УРСР // Електронна бібліотека. Інститут історії України. URL: <http://resource.history.org.ua> (дата звернення: 10.10.2022).
31. Особливості британського підходу до процесу європейської інтеграції Історико-політичні проблеми сучасного світу // Історико-політичні проблеми сучасного світу. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view> (дата звернення: 10.10.2022).
32. Свобода Р. МЗС Британії: російську агресію можна зупинити лише силою // Voice Of America. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/liz-tuss-rosia-/6590388.html> (дата звернення: 10.10.2022).
33. Внутрішня та зовнішня політика Великої Британії в 50-60-і рр. ХІХ ст. // StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/2266459/page:13/> (дата звернення: 10.10.2022).
34. An Introduction to 20th–Century England (1901–2000) // English Heritage. URL: <https://www.english-heritage.org.uk/learn/story-of-england/20th-century/> (дата звернення: 10.10.2022).

35. Britain in the Twentieth Century (HI291) // Welcome to the University of Warwick. URL: <https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/studying/docs/britain/> (дата звернення: 10.10.2022).

36. British political parties // London School of Economics and Political Science. URL: <https://www.lse.ac.uk/library/collection-highlights/british-political-parties> (дата звернення: 10.10.2022).

37. History Твоя бібліотека // History Твоя електронна бібліотека. URL: <https://uahistory.co/lesson/lessons-course-world-history-11-class-kagitina-2011/11.php> (дата звернення: 10.10.2022).

38. The Media and British Politics in the Twentieth Century History Today // History Today The World's Leading Serious History Magazine. URL: <https://www.historytoday.com/archive/media-and-british-politics-twentieth-century> (дата звернення: 10.10.2022).

39. 20th Century Britain Economic, Cultural and Social Change Francesc // Taylor & Francis. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315835600/20th-century-britain-francesca-carnevali-julie-marie-strange> (дата звернення: 20.10.2022).

40. 20th–Century Britain // Wondrium Daily. URL: <https://www.wondriumdaily.com/20th-century-britain/> (дата звернення: 20.10.2022).

41. 20th Century British history Timeline // Intriguing History. URL: <https://intriguing-history.com/time-and-place-2/20th-century-1900-1999/> (дата звернення: 20.10.2022).

42. Britain and the growth of US hegemony in twentieth-century latin america // SpringerLink. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-48321-0> (дата звернення: 20.10.2022).

43. Britain in the Long Twentieth Century (HIS00058I) 2020–21 - Module catalogue, Student home, University of York // University of York. URL: <https://www.york.ac.uk/students/studying/manage/programmes/module-catalogue/module/HIS00058I/2020-21> (дата звернення: 20.10.2022).

44. Britain in the Twentieth Century // Routledge & CRC Press.
URL: <https://www.routledge.com/Britain-in-the-Twentieth-Century/More/p/book/9780582784833> (дата звернення: 20.10.2022).
45. British Library // The British Library - The British Library.
URL: <https://www.bl.uk/20th-century-literature> (дата звернення: 20.10.2022).
46. British Literature and Culture of the 19th and 20th Century // Course guides 2021 Faculty of Arts. URL: <https://www.ru.nl/courseguides/arts/exchange/courses-exchange-students/english-language-culture/spring-semester-bachelor/british-literature-culture-19th-20th-century/> (дата звернення: 20.10.2022).
47. Did Britain really spend the 20th century in decline? // Financial Times.
URL: <https://www.ft.com/content/> (дата звернення: 20.10.2022).
48. English literature – The 20th century // Encyclopedia Britannica.
URL: <https://www.britannica.com/art/English-literature/The-20th-century> (дата звернення: 20.10.2022).
49. History Of Britain 20th Century Books // Goodreads Meet your next favorite book. URL: <https://www.goodreads.com/shelf/show/history-of-britain-20th-century> (дата звернення: 20.10.2022).
50. Jane Dowson & Alice Entwistle. A History of Twentieth-Century Britain // OpenEdition Journals. URL: <https://journals.openedition.org/erea/680> (дата звернення: 20.10.2022).
51. Leisure and Cultural Conflict in Twentieth Century Britain Reviews in History // Latest reviews Reviews in History. URL: <https://reviews.history.ac.uk/review/1432> (дата звернення: 20.10.2022).
52. Morgan K. O. Twentieth-Century Britain: A Very Short Introduction // OUP Academic. URL: <https://academic.oup.com/book/429> (дата звернення: 20.10.2022).
53. Twentieth Century British History // University of Birmingham.
URL: <https://www.birmingham.ac.uk/postgraduate/courses/combined/history/c20th-british-history.aspx> (дата звернення: 20.10.2022).

54. New lives, new landscapes: rural modernism in 20th century Britain // The British Academy. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/events/new-lives-new-landscapes-rural-modernism-20th-century-britain/> (дата звернення: 20.10.2022).

55. Britain in the Twentieth Century by Charles More Perlego // Perlego A Subscription Library of Online Books & Academic Texts. URL: <https://www.perlego.com/book/1556128/britain-in-the-twentieth-century-pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

56. The Edinburgh Companion to Twentieth-Century British and American War Literature // Edinburgh University Press Books. URL: <https://edinburghuniversitypress.com/book-the-edinburgh-companion-to-twentieth-century-british-and-american-war-literature.html> (дата звернення: 20.10.2022).

57. Twentieth-century Britain (HIST3004) // Handbook 2022 : The University of Western Australia. URL: <https://handbooks.uwa.edu.au/unitdetails?code=HIST3004> (дата звернення: 20.10.2022).

58. Twentieth Century Timeline of British Empire // The British Empire. URL: <https://www.britishempire.co.uk/timeline/20century.htm> (дата звернення: 20.10.2022).

59. Mason E. A brief history of the Labour Party // BBC History Magazine, BBC History Revealed & BBC World Histories - HistoryExtra. URL: <https://www.historyextra.com/period/20th-century/labour-party-history-facts-origin-uk-first-prime-minister-britain/> (дата звернення: 16.11.2022).

60. The commonwealth and the first world war national army museum // National Army Museum. URL: <https://www.nam.ac.uk/explore/commonwealth-and-first-world-war> (дата звернення: 16.11.2022). Велика Британія – Все про країну, міста, пам'ятки і фото Великобританії. Мандри-клуб. URL: <https://mandry.club/krainy/velika-britaniya/> (дата звернення: 20.10.2022).

61. Велика Британія, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії // Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles. (дата звернення: 20.10.2022).

62. Велика Британія у другій половині XX - на початку XXI ст. // Pidru4niki.
URL: https://pidru4niki.com/1979021340935/istoriya/velika_britaniya_drugiy_polovini_-na_rochatku_xxi (дата звернення: 20.10.2022).

63. Європейська правда. Повернення Британії: як Сполучене Королівство планує посилити свій вплив у світі // Європейська правда.
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/25/7121323/> (дата звернення: 20.10.2022).

64. Європейський напрямок у зовнішній політиці Великої Британії через аналіз діяльності її лідерів у XXI столітті Правова держава // Правова держава.
URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/140794> (дата звернення: 20.10.2022).

65. Залізна леді 2.0? Чого чекати Україні від нової прем'єр-міністра Британії // Аналітика, безпека, економіка, міжнародна політика, культура. Зміст має значення!. URL: <https://tyzhden.ua/World/255641> (дата звернення: 20.10.2022).

66. Консервативна партія (Велика Британія) // NINA.AZ
URL: [https://www.wiki.uk-a.nina.az/Консервативна_партія_\(Велика_Британія\)](https://www.wiki.uk-a.nina.az/Консервативна_партія_(Велика_Британія)). (дата звернення: 20.10.2022).

67. Константинов В. Важка зима Трасс: чи залишиться Британія союзницею України? // Дзеркало тижня Mirror Weekly.
URL: <https://zn.ua/ukr/international/tjzhka-zima-tras-chi-zalishitsja-britaniya> (дата звернення: 20.10.2022).

68. Нові можливості для експорту: Велика Британія скасувала всі мита і квоти на експорт товарів з України – Дрогобицька районна військова адміністрація // Дрогобицька РДА. URL: <https://drohobych-rda.gov.ua/news/novi-mozhlyvosti-dlya-eksportu-velyka-brytaniya-skasovala-vsi-myta-i-kvoty-na-eksport-tovariv-z-ukra.html> (дата звернення: 20.10.2022).

69. Процес британської інтеграції з Європейським Союзом Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.
URL: <https://www.relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/62> (дата звернення: 20.10.2022).

70. Сполучене Королівство буде підтримувати Україну поки путін не зазнає поразки, – Трасс // Інформаційне агентство Українські Національні Новини (УНН). Всі онлайн новини дня в Україні за сьогодні - найсвіжіші, останні, головні. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1996161-spoluchene-korolivstvo-nikoli-ne-viznae-sprobi-rosiyi-aneksuvati-suverennu-teritoriyu-trass> (дата звернення: 20.10.2022).

71. Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії // Google Sites: Sign-in. URL: <https://sites.google.com/site/spoluchenekorolivstvooo/> (дата звернення: 20.10.2022).

72. Хроніка подій 1952 року // Цей рік в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/td.pl?Year=1952> (дата звернення: 20.10.2022).

73. Шурхало Д. Фолкленди: остання імперська війна Британії, або як демократія перемогла диктатуру // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/velyka-brytaniya-peremoha-viyna-arhentyna-folklandski-ostrovy/31896539.html> (дата звернення: 20.10.2022).

74. Britain in the 20th century // Share and Discover Knowledge on SlideShare. URL: <https://www.slideshare.net/rarenalcastilla/britain-in-the-20th-century> (дата звернення: 20.10.2022).

75. History Short Period: Britain in the 20th Century module : University of Sussex // University of Sussex - a leading, research-intensive university. URL: <https://www.sussex.ac.uk/study/modules/undergraduate/2021/V1321-history-short-period-britain-in-the-20th-century> (дата звернення: 20.10.2022).

76. Interfax-Ukraine. США, Велика Британія і Австралія створили новий оборонний альянс AUKUS // Інтерфакс-Україна. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/.html> (дата звернення: 20.10.2022).

77. Ukrinform. Оборона Британії-2030: протистояти Росії, зміцнювати Україну // Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3210644-oborona-britanii2030-protistoati-rosii-zmicnuvati-ukrainu.html> (дата звернення: 20.10.2022).

78. Boris Johnson's Britain is a political mess // The National. URL: <https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/2021/12/20/boris-johnsons-britain-is-a-political-mess> (дата звернення: 20.10.2022).
79. British Politics and Policy at LSE // British Politics and Policy at LSE. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/> (дата звернення: 20.10.2022).
80. British Politics palgrave // Palgrave. URL: <http://www.palgrave.com/gp/journal> (дата звернення: 20.10.2022).
81. British politics – POLITICO // POLITICO. URL: <https://www.politico.eu/tag/british-politics/> (дата звернення: 20.10.2022).
82. British Politics Volumes and issues // SpringerLink. URL: <https://link.springer.com/journal/41293/volumes-and-issues> (дата звернення: 20.10.2022).
83. Financial Times // Financial Times. URL: <https://www.ft.com/world/uk/politics> (дата звернення: 20.10.2022).
84. Homepage International // New Statesman. URL: <https://www.newstatesman.com/international> (дата звернення: 20.10.2022).
85. How government works // GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/how-government-works> (дата звернення: 20.10.2022).
86. King's College London // King's College London. URL: <https://www.kcl.ac.uk/research/centre-for-british-politics-and-government> (дата звернення: 20.10.2022).
87. Political News – International and UK Politics Sky News // Sky News. URL: <https://news.sky.com/politics> (дата звернення: 20.10.2022).
88. Politics & current affairs YouGov // YouGov What the world thinks. URL: <https://yougov.co.uk/topics/politics> (дата звернення: 20.10.2022).
89. Politicshome.com Breaking politics and political news for Westminster and the UK // Politics Home. URL: <https://www.politicshome.com/> (дата звернення: 20.10.2022).
90. Politics Latest UK political news, analysis and exclusives iNews // inews.co.uk. URL: <https://inews.co.uk/category/news/politics> (дата звернення: 20.10.2022).

91. The Economist. The middle has fallen out of British politics // The Economist. URL: <https://www.economist.com/leaders/2017/06/03/the-middle-has-fallen-out-of-british-politics> (дата звернення: 20.10.2022).
92. UK Politics News – BBC News // BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/politics> (дата звернення: 20.10.2022).
93. UK Politics News Boris Johnson, Brexit and Keir Starmer latest news and updates The Independent // The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics> (дата звернення: 20.10.2022).
94. UK politics News, Research and Analysis // The Conversation. URL: <https://theconversation.com/us/topics/uk-politics-874> (дата звернення: 20.10.2022).
95. UK Politics - Oxford University Press // Oxford University Press - homepage. URL: <https://global.oup.com/ukhe/product/uk-politics> (дата звернення: 20.10.2022).
96. UK politics The Times & The Sunday Times // The Times & The Sunday Times. URL: <https://www.thetimes.co.uk> (дата звернення: 20.10.2022).
97. Ward-Glenton H. The chaotic 24 hours that rocked Britain's political scene and left the UK leaderless // CNBC. URL: <https://www.cnbc.com/2022/10/20/britains-political-scene-is-in-chaos-heres-what-you-need-to-know.html> (дата звернення: 20.10.2022).
98. British Politics after Brexit Conference 2022 – UK in a changing Europe. // UK in a changing Europe. URL: <https://ukandeu.ac.uk/events/british-politics-after-brexit-conference-2022/> (дата звернення: 20.10.2022).
99. Centre for British Politics // Study with us in 2022 University of Hull. URL: <https://www.hull.ac.uk/work-with-us/research/groups/centre-for-british-politics> (дата звернення: 20.10.2022).
100. Changes in political trust in Britain during the COVID-19 pandemic in 2020: integrated public opinion evidence and implications - Humanities and Social Sciences Communications. // Nature. URL: <https://www.nature.com/articles/> (дата звернення: 20.10.2022).
101. Politics – Politics, University of York // University of York. URL: <https://www.york.ac.uk/politics/> (дата звернення: 20.10.2022).

102. Politics Subject League Table 2023 // Complete University Guide - University Rankings, Guides and Courses. URL: <https://www.thecompleteuniversityguide.co.uk/league-tables/rankings/politics> (дата звернення: 20.10.2022).

103. Routledge Studies in British Politics // Routledge - Publisher of Professional & Academic Books. URL: <https://www.routledge.com/Routledge-Studies-in-British-Politics/book-series/RSBP> (дата звернення: 20.10.2022).

104. The Political Studies Association // The Political Studies Association (PSA). URL: <https://www.psa.ac.uk/> (дата звернення: 20.10.2022).

105. UK politics // Politics.co.uk. URL: <https://www.politics.co.uk/> (дата звернення: 20.10.2022).

106. Victor D. What Happened With Liz Truss in Britain? A Guide to the Basics // The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2022/10/20/world/europe/uk-politics-liz-truss.html> (дата звернення: 20.10.2022).

107. Will the next UK prime minister disrupt or cooperate? // Chatham House – International Affairs Think Tank. URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/07> (дата звернення: 20.10.2022).